Luisterplek 72

Megchelen

Reddingsactie dwangarbeiders

Liberation ROUTE EUROPE

Een lessenserie voor leerlingen van de bovenbouw van de basisschool en de onderbouw van het voortgezet onderwijs.

Inhoudsopgave

Inleiding	3
Lessenserie	4
Les 1	6
Les 2	8
Les 3	10
Les 4	16

Bijlagen

1:	Achtergrondinformatie WOII	18
2:	Dilemmatest	23
3:	Literatuur WOII	26
4:	Achtergrondinformatie Megchelen	27
5:	Opdrachten fietsroutes (tbv les 3)	28
6:	Antwoorden fietsroutes (tbv les 3 en 4)	57

Colofon	62

Inleiding

Deze lessenserie is ontwikkeld in het kader van de Liberation Route.

De Liberation Route volgt het pad dat de geallieerden bewandelden tijdens de bevrijding van Europa. De route begint bij Normandië en loopt via Nijmegen, Arnhem en het zuiden van de Veluwe richting Berlijn. De regio Arnhem, Nijmegen, Zuid-Veluwe speelde aan het einde van de Tweede Wereldoorlog een hoofdrol op het wereldtoneel. De geallieerden startten in september 1944 Operatie Market Garden. Ondanks dat het één van de grootste luchtlandingsoperaties was uit de geschiedenis, is de operatie slechts deels geslaagd. Nijmegen werd bevrijd, maar Arnhem kon door de geallieerden niet worden behouden. Ook de Veluwe wachtte een barre winter. In februari 1945 startte vanuit dit gebied de finale van de bevrijding, Ope-ration Veritable. Deze operatie was de start van het grote Rijnlandoffensief, een veldslag die past in het rijtje van Stalingrad, Normandië en Berlijn. Militairen en burgers waren de deelnemers in de onberekenbare oorlogsroulette die draaide om over-leven of sterven, om vreugde en verdriet. Uiteindelijk werd de vrijheid herwonnen.

Veel plekken in Gelderland hebben direct te maken met historische gebeurtenissen tijdens de Tweede Wereldoorlog. Op verschillende plekken zijn in Gelderland langs de Liberation Route gemarkeerde veldkeien, zogeheten luisterplekken neergezet. In de directe omgeving van deze keien zijn dingen gebeurd die de geschiedenis van de omgeving kleuren. Bij de veldkei is door middel van een hoorspel te horen wat één of meerdere personen bij die plek hebben meegemaakt.

Om ook scholieren te laten beleven wat er in hun directe omgeving zich heeft afgespeeld is deze lessenserie bij een aantal luisterverhalen ontwikkeld. De lessenserie bestaat uit vier lessen. De eerste les is een algemene les over de Tweede Wereldoorlog. De tweede les bestaat uit een bezoek aan een museum in de buurt, namelijk aan het Airborne Museum ‘Hartenstein’ in Oosterbeek; het Nationaal Bevrijdingsmuseum 1940 –1945 in Groesbeek; of Markt 12 in Aalten. De derde les zoomt in op één van de luisterplekken en handelt over datgene wat er in de directe omgeving van de leerling gebeurde tijdens de Tweede Wereldoorlog. De vierde les is facultatief: tijdens deze les maken de leerlingen n.a.v. de informatie uit de afgelopen lessen een monument.

Rode draad door de vier lessen in het thema ‘Keuzes maken’. In de oorlog hadden de burgers te maken met een onbetrouwbare overheid.
Hierdoor werden de mensen aan hun eigen lot overgelaten. Vanuit dat perspectief onderzoeken de leerlingen wat zij zouden doen als ze voor verschillende keuzes komen te staan.

Lessenserie

Doelgroep:
De doelgroep van dit project zijn jongeren tussen 10 en 14 jaar. Het project is geschreven voor leerlingen van groep 7 en 8 van het basisonderwijs en voor de onderbouw van het voortgezet onderwijs.

Doel:
De doelstellingen van het project zijn:

- De leerlingen kennen de hoofdlijnen van Operatie Market Garden.
- De leerlingen maken kennis met lokale verhalen over de bevrijding.
- De leerlingen ervaren hoe lastig het is om in oorlogstijd keuzes te maken.

De geschiedenismethoden richten zich op het landelijke verhaal over de Tweede Wereldoorlog. Het project rond de Liberation Route vertelt zowel het regionale als het lokale oorlogs- of bevrijdings-verhaal.

Opzet van de lessenserie:
Het project bestaat uit vier lessen en start met het teruggrijpen naar het landelijke verhaal uit de geschiedenismethode. Tijdens de eerste les wordt de kennis van de leerlingen over de Tweede Wereldoorlog aan de hand van de methode opgefrist. Na deze landelijke introductie zoomen de leerlingen in de volgende lessen steeds verder in op de oorlogsverhalen uit hun eigen omgeving.
De tweede les bestaat uit een bezoek aan een museum. In het Airborne Museum 'Hartenstein', het Nationaal Bevrijdingsmuseum 1940-1945, of Markt 12 maken de leerlingen kennis met de regionale geschiedenis in de Tweede Wereldoorlog.

Na dit bezoek volgt de derde les waarin het lokale oorlogsverhaal centraal staat. Op de luisterlocaties van de Liberation Route zijn de plaatselijke verhalen te beluisteren. Na afloop van deze les weten de leerlingen hoe de lokale geschiedenis zich verhoudt ten opzichte van de regionale en landelijke geschiedenis.

In de vierde les verwerken de leerlingen de informatie uit de voorafgaande lessen in een ontwerp voor een oorlogsmonument waarin elementen uit het landelijke, regionale en/of lokale verhaal verbeeld worden. De leerlingen kunnen zich op de website www.liberationroute.nl en/of met een bezoek aan een plaatselijk oorlogsmonument laten inspireren door het bekijken van bestaande monumenten.

Opbouw in schema:

Les	Focus	Onderwerp	Lesmateriaal
1: introductie	Landelijk	Tweede Wereldoorlog	Lesmethode geschiedenis / www.liberationroute.nl
2: museumbezoek	Regionaal	De bevrijding	Educatie museum
3: verdieping	Lokaal	Verhaal bij luisterplek	www.liberationroute.nl
4: verwerking	Kunstzinnig	Monumenten	www.liberationroute.nl

Kerndoelen

De lessen sluiten aan bij de volgende kerndoelen:

Mondelinge taalvaardigheid:

1 De leerlingen leren informatie te verwerven uit gesproken taal. Ze leren tevens die informatie, mondeling of schriftelijk, gestructureerd weer te geven.

2 De leerlingen leren zich naar vorm en inhoud uit te drukken bij het geven en vragen van informatie, het uitbrengen van verslag, het geven van uitleg, het instrueren en bij het discussiëren.

4 De leerlingen leren informatie te achterhalen in informatieve en instructieve teksten, waaronder schema's, tabellen en digitale bronnen.

6 De leerlingen leren informatie en meningen te ordenen bij het lezen van school- en studieteksten en andere instructieve teksten, en bij systematisch geordende bronnen, waaronder digitale bronnen.

7 De leerlingen leren informatie en meningen te vergelijken en te beoordelen in verschillende teksten.

8 De leerlingen leren informatie en meningen te ordenen bij het schrijven van een brief, een verslag, een formulier of een werkstuk. Zij besteden daarbij aandacht aan zinsbouw, correcte spelling, een leesbaar handschrift, bladspiegel, eventueel beeldende elementen en kleur.

9 De leerlingen krijgen plezier in het lezen en schrijven van voor hen bestemde verhalen, gedichten en informatieve teksten.

Oriëntatie op jezelf en de wereld:

51 De leerlingen leren gebruik te maken van eenvoudige historische bronnen en ze leren aanduidingen van tijd en tijdsindeling te hanteren.

52 De leerlingen leren over kenmerkende aspecten van het volgende tijdvak: wereldoorlogen en Holocaust.

53 De leerlingen leren over de belangrijke historische personen en gebeurtenissen uit de Nederlandse geschiedenis en kunnen die voorbeeldmatig verbinden met de wereldgeschiedenis.

Kunstzinnige oriëntatie:

54 De leerlingen leren beelden, taal, muziek, spel en beweging te gebruiken, om er gevoelens en ervaringen mee uit te drukken en om er mee te communiceren.

55 De leerlingen leren op eigen werk en dat van anderen te reflecteren.

56 De leerlingen verwerven enige kennis over en krijgen waardering voor aspecten van cultureel erfgoed.

Kosten

De lessenserie is gratis te downloaden van www.liberationroute.nl
Voor bezoeken kan het zijn dat er wel entreegeld dient te worden betaald.

Spreiding lessen:

Voor een volledige leerervaring is het aan te raden de hele lessenserie uit te voeren. Naar eigen inzicht kunt u natuurlijk ook een selectie maken uit het geheel. De activiteiten zijn zelf in te delen. Alleen voor het museumbezoek dient een afspraak gemaakt te worden. Een belangrijk onderdeel van de fietsroute is een bezoek aan de Moezeköttel. Deze is niet altijd onder begeleiding geopend. Als u een afspraak maakt via onderstaande gegevens kunnen de leerlingen binnen kijken en de bijbehorende opdrachten uitvoeren. U kunt mailen met lesbrieven@moezekottel.nl

De Tweede Wereldoorlog

De geschiedenismethode behandelt de Tweede Wereldoorlog. Een aanvulling hierop is deze les waarin de vraag centraal staat: Wat zou jij doen?

Werkwijze
Klassikaal en individueel

Duur:
Activiteit 1: 15 minuten
Activiteit 2: 40 minuten

Voorbereiden:
- U behandelt de Tweede Wereldoorlog via de geschiedenismethode.
- U leest de achtergrondinformatie over de Tweede Wereldoorlog in Nederland. Zie bijlage 1.

Benodigdheden:
- Papier en pen.
- Kopieën van de dilemmatest (bijlage 2)

Activiteit 1.
U heeft het landelijke verhaal over de oorlog in Nederland aan de hand van de geschiedenismethode behandeld. Maak eventueel gebruik van deel 1 van bijlage 1 naast uw geschiedenismethode. Nu komt u hierop terug. Bespreek met de leerlingen wat ze al weten over de Tweede Wereldoorlog. Hiervoor maakt u samen met de leerlingen een woordweb en stuurt het gesprek zo dat de volgende onderwerpen aan bod komen: Hoe kon de oorlog ontstaan; van wanneer tot wanneer was de oorlog; fascisme van Hitler; Jodenvervolging; het verzet; de NSB; Slag om Arnhem (Operatie Market Garden).

Activiteit 2.
In deze activiteit onderzoekt u met de leerlingen de rol van de overheid bij de veiligheid van burgers en wat je doet als je niet meer bij die overheid terecht kunt. Lees van te voren deel 2 van bijlage 1.

Inleiding:
U legt de leerlingen de volgende vraag voor.

1 Je bent op weg naar huis en al laat. Je had je moeder beloofd op tijd thuis te zijn voor het eten. Je ziet een jongetje rennen en struikelen op de grond. Hij blijft liggen en huilt.

Wat doe je?
a Je stopt en probeert het jongetje te helpen. Dan maar te laat en misschien een boze moeder.
b Je denkt: 'ik mag niet te laat komen' en je fietst door.
c Je rent naar het dichtstbijzijnde huis, en hoopt dat iemand thuis is om te helpen.
d Je hebt geen idee wat je zou doen.

U vraagt: wie kiest er voor antwoord a? En vraagt een leerling waarom die hiervoor kiest. Dit doet u bij ieder mogelijk antwoord. Bij de kinderen die kiezen voor antwoord c benadrukt u dat deze kinderen ervoor kiezen om hulp te zoeken.

U legt de kinderen de volgende vraag voor:

2 Je loopt op straat. Je ziet hoe een jongen een vrouw omver duwt en haar handtas afpakt. De vrouw gilt: 'Houd de dief!' De jongen rent met de handtas jouw kant op.

Wat doe je?
a Je gaat in de weg staan van de dief.
b Je belt het alarmnummer 112.
c Je loopt gauw de andere kant op.
d Je hebt geen idee wat je zou doen.

Wederom vraagt u wie voor welk antwoord kiest en waarom. Bij antwoord b benadrukt u dat deze kinderen hulp zoeken bij mensen die in dienst zijn van onze overheid: namelijk de politie.

U bespreekt met de leerlingen dat we in geval van nood hulp krijgen van onze overheid. We gaan er vanuit dat die ons wel zal helpen. U vraagt de leerlingen op welke manier de overheid voor het welzijn van de mensen zorgt.

Dan bespreekt u met de leerlingen hoe dat voor de Nederlanders was in oorlogstijd. In oorlogstijd namen de Duitsers de macht over in ons land. De Duitse bezettingsmacht bepaalde de regels zonder overleg met de burgers. De Nederlanders moesten zich steeds meer aanpassen aan dat wat de bezetter wilde. Ook al ging dat ten koste van hun eigen of andermans veiligheid. Ineens waren gezagdragers niet meer de mensen die je hielpen, maar waren het mensen voor wie je bang was. Hoe moet je daarmee omgaan? De mensen reageerden daar verschillend op.

De meeste mensen in de oorlog kozen niet voor actief verzet tegen de Duitsers en hun anti-joodse maatregelen. Bespreek met de leerlingen waarom mensen dat niet deden. Er zijn meerdere redenen te bedenken. Ze waren bang en dachten dat het toch niet zou uitmaken of ze wel of niet wat deden. De eerste maatregelen die de Duitsers namen waren nog niet zo erg voor de joden. En sommige maatregelen vonden ze wel goed voor Nederland. Of ze probeerden het leven van voor de oorlog zo goed en zo kwaad als het ging voort te zetten.

Toch waren er ook mensen die op hun eigen manier in verzet gingen. Mensen pleegden grote daden van verzet maar ook kleine. Er waren mensen die niet reageerden op de oproep van Duitsers om zich te melden. Er waren mensen die stiekem kranten drukten; of mensen die onderdak boden aan joden, mensen uit het verzet of aan jonge mannen die niet voor de Duitsers wilden werken. Er waren vezetsgroepen actief. Een voorbeeld van verzet is de Februaristaking in 1941 toen duizenden mensen het werk neerlegden als protest tegen de Jodenvervolging. Deze staking werd door de Duitsers met geweld neergeslagen. Alle verzetsdaden deden mensen met gevaar voor eigen leven. Waarom zouden deze mensen dat gedaan hebben?

Maar niet iedereen was tegen de bezetter. Er waren ook mensen die ervoor kozen de bezetter te helpen. Waarom steunden deze mensen de bezetter? Ook hier zijn veel verschillende redenen voor te bedenken. De mensen geloofden bijvoorbeeld dat Hitler ervoor zou kunnen zorgen dat er minder armoede en meer werk zou zijn. En dat het voor hen beter zou worden.
Zo maakte iedereen in de oorlog een andere keuze.

Kern:
De leerlingen maken nu de dilemmatest uit bijlage 2. Door het maken van de dilemmatest gaan de leerlingen nadenken over wat zij zelf in bepaalde situaties zouden doen.

Afsluiting:
U bespreekt met de leerlingen de resultaten van de dilemmatest.
Waarom kiest de één voor het ene antwoord en de ander voor wat anders?

Bezoek aan een museum

Deze les is facultatief. Om een zo compleet mogelijk beeld te geven van de Tweede Wereldoorlog bezoekt u met de leerlingen een museum in de buurt. Hier bekijken de leerlingen vanuit een regionale invalshoek de gebeurtenissen tijdens de Tweede Wereldoorlog. Het museumbezoek zoomt in op de regionale gebeurtenissen en plaatst de gebeurtenissen tijdens de Tweede Wereldoorlog in hun eigen omgeving in een context en is daarmee een voorbereiding op les 3 waarin de leerlingen het verhaal uit hun eigen gemeente leren kennen.

Afhankelijk van het onderwerp en de locatie van de luisterplek, kiest de leerkracht een museum in de buurt. De oorlogsmusea zijn in Oosterbeek: Airborne Museum 'Hartenstein'; in Groesbeek: het Nationaal Bevrijdingsmuseum 1944-1945; of in Aalten: Markt 12. In ieder museum is educatief materiaal van het museum aanwezig. Het museumbezoek duurt - zonder de heen en terugreis – anderhalf uur.

Voorbereiding:

- Museum naar keuze inlichten over uw komst
- Vervoer regelen (bus of ouders die willen rijden)

Wat kunt u verwachten van het bezoek aan het museum?

Het Airborne Museum in Oosterbeek: Koffers vol verhalen

Het Airborne Museum 'Hartenstein' in Oosterbeek: Koffers vol verhalen Het Airborne Museum 'Hartenstein' is
gehuisvest in het voormalig hoofdkwartier van de Britten tijdens de Slag om Arnhem (Operatie Market Garden). De tentoonstelling belicht de gebeurtenissen van september 1944. In de presentatie komen verhalen tot leven van zowel de Britse, Poolse en Duitse militairen, als die van de burgers. Om leerlingen mee te laten beleven wat de mensen in die tijd meemaakten is het Koffertjesproject ontwikkeld. Voor dit project maakt u alleen gebruik van de les in het museum.
Als voorbereiding behandelt u les 1 in deze lesbrief. En als vervolg op het museumbezoek geeft u les 3 aan uw leerlingen. Vóór het museumbezoek ontvangt de docent een uitgebreide handleiding voor in de klas. Daarin vindt u lessuggesties voor zowel voor als na uw bezoek aan het museum en beknopte informatie over de Slag om Arnhem. In het museum verzorgt een museummedewerker een interactieve inleiding over de Slag om Arnhem. Vervolgens gaan de leerlingen op onderzoek uit. De leerlingen krijgen per twee een koffertje mee. In elk koffertje zit een verhaal van een kind of een militair uit 1944, zoekopdrachten en aanwijzingen. De docent krijgt informatie mee om het bezoek in de klas nog eens na te bespreken.

Voor een afspraak neemt u contact op met :

boekingen@airbornemuseum.nl
Telefoon: 026-3337710
Adres: Utrechtseweg 232, 6862 AZ Oosterbeek

Nationaal Bevrijdingsmuseum '40- '45 in Groesbeek

In het Nationaal Bevrijdingsmuseum 1944-1945 ligt midden in het luchtlandingsgebied van september 1944 (Operatie Market Garden). Een schitterend landschap met heuvels en bossen. In de vaste tentoonstelling worden thema's over WOII en de bevrijding helder en informatief belicht aan de hand van foto's, objecten, tekst, diorama's en verschillende belevingsmomenten. Zo zijn er bijvoorbeeld typische jaren '40 geuren, filmbeelden, geluidsfragmenten, een nagebouwde schuilkelder tijdens een bombardement en de gereconstrueerde cel van Titus Brandsma. Een tolerantietest en dilemmaspel nodigen uit tot zelfonderzoek. De leerling die het Bevrijdingsmuseum bezoekt, stapt in de tijd van toen. Hij/zij hoort, ziet, voelt en ruikt de geschiedenis. Het museum is een inspirerende leeromgeving. De inhouden zijn toegesneden op de geldende kerndoelen en eindtermen. De basis van elk programma is de vaste presentatie. Er is ruimte voor kennisoverdracht, actieve kennisverwerving en er zijn inlevingsmomenten. Een gids of museumcoach begeleidt de schoolbezoeken. Deze verzorgt de ontvangst, geeft een korte inleiding en toont een mooi introductiefilmpje naar keuze. Vervolgens gaan de leerlingen met de museumopdrachten aan de slag; ze kunnen daarbij terugvallen op de steun van de coach. In de Erekoepel kunnen de leerlingen ter afsluiting een wens, slogan of mening bedenken en deze in de vrijheidsboom hangen.

www.bevrijdingsmuseum.nl

Voor een afspraak neemt u contact op via:
Nationaal Bevrijdingsmuseum 1944-1945
Telefoonnummer: 024-3974404
E-mail: info@bevrijdingsmuseum.nl
Adres: Wylerbaan 4, 6561 KR Groesbeek

Markt 12 in Aalten

In de Tweede Wereldoorlog was Markt 12 een woonhuis van een gewone Aaltense familie. Een kamer in dit huis was in beslag genomen door een Duitse Ortskommandant, terwijl er elders in huis onderduikers verbleven. De tentoonstelling in Markt 12 laat zien dat iedere situatie mensen vraagt om keuzes te maken, ongeacht uit welk land je komt of welk geloof je hebt: of je nu Nederlander of Duitser bent; of je nu Christen of Jood bent. In oorlogstijd worden sommige bevolkingsgroepen van hun keuzevrijheid beroofd en lijken voor anderen de keuzes soms heel zwart-wit, maar niets is minder waar. In Markt 12 duik je in de verhalen van verschillende mensen die verschillende keuzes hebben gemaakt: Duitsers en Nederlanders. Leerlingen onderzoeken in groepjes de verschillende keuzes van mensen, die in het museum voorkomen. Elk groepje zoekt uit wat één persoon deed (welke keuze hij/zij maakte), wat de omstandigheden waren die leidden tot deze keuze en wat de gevolgen waren voor henzelf en anderen (www.markt12.nl).

Voor een afspraak neemt u contact op via:
Telefoonnummer: 0543-47 17 97
Adres: Markt 14, 7121 CS Aalten

Het luisterverhaal lokale geschiedenis

In deze les staat het lokale verhaal van de Tweede Wereldoorlog in Megchelen en de directe omgeving centraal. De hoofdthema's van deze les zijn dwangarbeid in kamp Rees, het leven van de inwoners tijdens de laatste oorlogsjaren en de bevrijding.

Doel

- De leerlingen realiseren zich dat achter plekken in hun omgeving verschillende verhalen schuil gaan.
- Leerlingen luisteren een verhaal over de oorlog en beseffen dat het grote verhaal van Market Garden, verbonden is met kleine en persoonlijke verhalen in Megchelen en omgeving.
- De leerlingen weten dat er in de buurt van hun dorp een werkkamp was.
- De leerlingen leren aan de hand van persoonlijke verhalen en opdrachten wat de bevrijding betekende voor de inwoners van Megchelen, Rees en Bienen.

Werkwijze

Activiteit 1:	klassikaal
Activiteit 2:	klassikaal
Activiteit 3:	klassikaal en in groepjes
Activiteit 4:	klassikaal en in groepjes

Duur

Activiteit 1- 15 minuten
Activiteit 2- 15 minuten
Activiteit 3- 2,5 – 3 uur (bij benadering incl. fietsen in en rondom Megchelen)
Activiteit 4- 3-4 uur

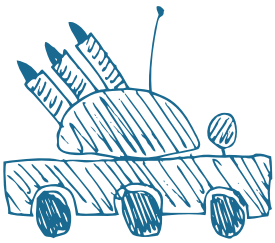

Activiteit 1: Het verhaal van ons klaslokaal

De leerlingen realiseren zich dat achter plekken in hun omgeving verschillende verhalen schuil gaan.

Voorbereiding

- Bedenk een verhaal over een recente gebeurtenis in het klaslokaal.
- Neem een foto mee van een plek die belangrijk voor u is. Bijvoorbeeld een plek in uw huis, tuin, een vakantiebestemming of een plek van vroeger.
- Bedenk het verhaal achter deze plek: wat maakt deze plek bijzonder, welke herinneringen heeft u aan de plek?

Benodigdheden

- Foto van een belangrijke plek.

Inleiding

Het verhaal van ons klaslokaal

Vertel een verhaal over een recente gebeurtenis in het klaslokaal. “Weten jullie nog dat …” of “Niet zo lang geleden gebeurde in dit klaslokaal …” Als u het verhaal verteld heeft, vraagt u de leerlingen:

Wie van jullie kan een ander verhaal vertellen over iets dat in dit klaslokaal is gebeurd?

Laat enkele leerlingen een verhaal over het klaslokaal vertellen. Tijdens dit gesprek over gebeurtenissen in het klaslokaal mogen leerlingen elkaar aanvullen. Iedereen onthoudt immers andere aspecten van een gebeurtenis. Hoeveel verhalen zijn er nu over ons klaslokaal verteld?

Zijn dat alle verhalen die je over dit klaslokaal kunt vertellen?

Hoeveel verhalen zullen er in totaal over dit klaslokaal te vertellen zijn? Denk aan: vorig jaar zaten er andere kinderen in dit lokaal. Zij hebben andere verhalen te vertellen. Twee, drie, vier, tien, twintig jaar geleden zaten er andere kinderen in dit klaslokaal. Iedere dag opnieuw gebeurt er iets anders in het klaslokaal. Kom samen met de leerlingen tot de conclusie dat er ontelbaar veel verhalen te vertellen zijn over dit klaslokaal.

Op dezelfde manier zijn veel verhalen te vertellen over alle andere lokalen van de school, over de hal, over het schoolplein,… Over alle plekken in hun omgeving zijn veel verhalen te vertellen. Wat moeten we met al die verhalen? Zijn alle verhalen even belangrijk? Wat is de meerwaarde van verhalen?

Leg dit uit aan de hand van een voorbeeld:

Laat de foto van een voor u belangrijke plek aan de leerlingen zien. Wat zie je op de foto? De leerlingen beschrijven wat ze op de foto zien.

Noteer de beschrijvingen van de leerlingen op het bord. Vertel het verhaal achter de plek op de foto: wat maakt deze plek bijzonder, welke herinneringen heeft u aan de plek? Vraag de leerlingen te beschrijven waaraan ze denken als ze de plek op de foto zien. Voeg de beschrijvingen toe aan de lijst op het bord. De oorspronkelijke lijst met beschrijvingen wordt langer: het verhaal heeft meer betekenis aan de plek gegeven. Is de plek op de foto veranderd voor de leerlingen?

Als je het verhaal achter een plek kent, krijgt de plek een andere betekenis. Je herinnering aan een plek maakt dat een plek belangrijk wordt.

Activiteit 2: Het luisterverhaal

Voorbereiding

- Test van te voren of alles werkt.
- Lees de informatie uit de inleiding van de lesbrief door.
- De leerlingen weten al het een en ander over operatie Market Garden.

Benodigdheden

- Deze lesbrief en bijlage 4
- Digibord of beamer en luidsprekers
- Het luisterfragment: ga naar www.liberationroute.nl klik op 'ontdek de geschiedenis' en vervolgens op 'luisterplekken'. Door op onderstaande icoontjes te klikken kunt u de luisterplek ***'Reddingsac ies dwangarbeiders'*** op de kaart opzoeken, aanklikken, beluisteren en downloaden.

- De locatie kunt u ook in het echt bezoeken met de fiets of lopen. 'Bezoeken' kan ook op Google-maps via de optie streetview.
- Bezoekt u de luisterplek, dan kunnen de leerlingen het fragment daar ter plekke beluisteren. Dat kan door het mediabestand te downloaden op een mobiel apparaat, mp3 speler of met de bijbehorende app (deze Liberation app is te vinden in zowel de Appstore als Googleplay) http://liberationroute.nl/app.

Inleiding

Ook Megchelen en de dorpen in de buurt kennen veel verhalen die te maken hebben met de Tweede Wereldoorlog en de bevrijding. Wie van de opa's en oma's, buren of andere van de leerlingen hebben wel eens iets over die tijd verteld? Wat hebben zij meegemaakt, weten de leerlingen dat?

Kern

Het verhaal wat u nu met de leerlingen gaat luisteren maakt onderdeel uit van de Liberation Route. Deze route vertelt de geschiedenis van de bevrijding van Nederland. Ook waar de leerlingen wonen, spelen en naar school gaan, zijn dingen gebeurt. Luister het fragment klassikaal. U kunt er voor kiezen om meerdere fragmenten te beluisteren, dat is aan u.

Afronding

Bespreek vervolgens het luisterverhaal met de klas . Vraag de leerlingen kort te herhalen waar het verhaal over gaat. Kennen de leerlingen het verhaal, wisten ze dat dit in hun eigen omgeving heeft afgespeeld? Wat vinden de leerlingen van de gebeurtenissen in het luisterverhaal? Kunnen ze zich verplaatsen in de personages? Kennen de leerlingen nog andere gebeurtenissen die hier in de buurt hebben plaatsgevonden?

Activiteit 3: Fietsroute door Megchelen en omgeving

Om de gebeurtenissen in Megchelen en omgeving nog beter te laten beklijven bij de leerlingen is er een fietsroute ontwikkelt met opdrachten, persoonlijke verhalen en beeldmateriaal.

Voorbereiding

- Lees alles goed door.
- De leerlingen hebben het luisterverhaal gehoord en weten welke onderwerpen er aan bod komen.
- Zorg voor voldoende begeleiding tijdens de fietsroute.
- Maak groepjes of tweetallen
- Print en kopieer de opdrachten en de kaarten voor tweetallen / groepen (bijlage 5)
- Neem contact op met de stichting van de Moezeköttel voor inzet van vrijwilligers langs de route.

Werkwijze

U kunt met de hele klas gezamenlijk op pad en de leerlingen werken in tweetallen tijdens de tocht. U kunt ook groepjes van 6/8 op pad sturen met telkens een tussenpose van 5-10 minuten. De mate van zelfstandigheid van de klas bepaalt of u begeleiding per groepje wilt organiseren of ze alleen laat fietsen. De opdrachten zijn verdeeld in 4 thema's: kamp Rees, leven in de oorlog, oorlog en vechten en na de oorlog. U kunt de thema's eventueel verdelen over de groepjes. Ieder groepje moet tijdens hun thema extra goed opletten en dingen onthouden voor de nabespreking terug op school.

Benodigdheden

- Deze lesbrief
- Eventuele regenkleding
- Kaart met fietsroute voor alle tweetallen/ groepjes
- Werkbladen uit bijlage 5 en potloden (iets om op te schrijven) en lijntjespapier voor tweetallen/ groepjes.

Inleiding

De oorlog leek voor de meeste inwoners van Megchelen ver weg. Tot de laatste jaren, met de komst van het werkkamp in Rees, de vluchtelingen en uiteindelijk de bevrijding. Het luisterverhaal is als het ware een samenvatting van wat er allemaal speelde in deze regio. De leerlingen gaan na het luisteren op onderzoek uit en gaan ontdekken wat er in de regio nog meer is gebeurd. Tijdens de route die ze fietsen komen de leerlingen verhalen personen tegen. Zij hebben vertellingen achter gelaten over hoe zij de gebeurtenissen hebben meegemaakt. Twee van die personen zijn: Goes Roes, geboren in 1933 en Ben Lendering geboren in 1937.

Lees voor (of projecteer en laat een van de leerlingen het voorlezen):
"Over Goes: Toen hij zo oud was als jullie, was het hier oorlog. Hij merkte daar in het begin niet zo heel veel van. Het leek iets wat zich ver weg afspeelde. Maar in 1944, veranderde dat, hijwas toen 11 jaar. Hij zag hoe Emmerik werd gebombardeerd. Dat klonk als onweersgerommel. Hij stond buiten te kijken er vlogen continu vliegtuigen over. Hij werkte in die tijd af en toe bij zijn oom Willem en tante Trui. Hij heeft daar van alles meegemaakt, spannende dingen, erge dingen, maar ook leuke dingen. Wat precies, daar gaat hij jullie meer over vertellen. Er is een route door jullie omgeving uitgestippeld langs plekken waar iets bijzonders is gebeurd in de laatste jaren van de oorlog. Op sommige plekken kun je daar nog wat van zien, op andere plekken is er niets meer te zien. Onderweg ga je aan de slag met verhalen, foto's en opdrachten. Een echte onderzoeksroute dus! Lukt het jullie om de vragen te beantwoorden? Op sommige plekken vertelt Goes een stukje van de geschiedenis. Maar je leert ook verhalen van Ben kennen. Gaan jullie mee?"

Kern

Leerlingen fietsen langs diverse plekken in en rondom Megchelen. Op iedere plek voeren de leerlingen opdrachten uit. Deze bestaan uit fotomateriaal, citaten, (persoonlijke) verhalen, gevolgd door vragen en opdrachten. Leerlingen worden aangesproken op de kennis die ze op hebben gedaan, hun verbeeldingskracht en hun inlevingsvermogen. Centraal staan de thema's: dwangarbeiders en kamp Rees, dagelijks leven, vluchten en schuilen, bevrijding en wederopbouw.

De route die wordt aangeboden betreft punten in de nabije omgeving van Megchelen. De punten staan in een chronologische volgorde en kunnen ook zodanig bezocht worden.

- Optie 1 een dagdeel: Megchelen en directe omgeving fietsen de overige punten behandelen op het digibord (dat laatste kan ook op een later moment).
- Optie 2 een projectdag: alles fietsen, activiteit 3 en activiteit 4.
- Optie 3 twee dagdelen: Megchelen en omgeving op een dag en op een andere dag de route langs de punten in Rees en Bienen (met fiets of auto).

Afsluiting

Bespreek de ervaringen van de leerlingen terug op school. Wat vonden ze van de route? Wat vonden ze bijzonder of interessant? Wat zullen ze niet snel vergeten? In bijlage 6 vindt u de antwoorden op de vragen die de leerlingen hebben gemaakt. Maak een mindmap in de klas over wat ze hebben beleefd tijdens de route. Heeft u de thema's per groepje verdeelt? Laat de groepjes dan per thema verslag uitbrengen, wat weten ze nog over hun thema?

Extra suggestie

Het is mogelijk om vrijwilligers in te schakelen binnen dit project. Op een paar punten tijdens de route zullen vrijwilligers staan om toelichting te geven aan het verhaal. Zij kunnen de gebeurtenissen verlevendigen en vragen van de leerlingen beantwoorden. Vervolgens sturen ze de leerlingen op weg naar het volgende punt op de route. Een waardevolle toevoeging. Indien u dat wenst kunt u contact opnemen met:
lesbrieven@moezekottel.nl

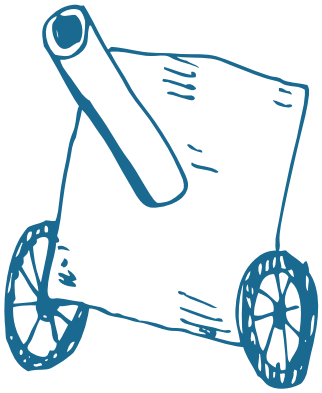

Maak een monument

mo•nu•ment het; o -en 1 iets dat opzettelijk bestemd is om de herinnering aan iemand of iets te bewaren; gedenkteken 2 gebouw, terrein enz., van algemeen belang vanwege schoonheid, wetenschappelijke waarde enz.

Doel

- Leerlingen kunnen in hun dorp sporen van de oorlog en de wederopbouw aanwijzen.
- Leerlingen kunnen plaatsen van herinnering aanwijzen in hun omgeving.
- Leerlingen weten wat herdenken is.

Werkwijze

- Inleiding klassikaal
- Opdracht individueel (deels buitenschools)
- Presentatie klassikaal

Voorbereiden

- Lezen achtergrondinformatie luisterverhaal (bijlage 4).
- Stuur de leerlingen voorafgaand aan deze les op pad met de opdracht hun fijnste of mooiste stukje Megchelen op de foto te zetten, uit te printen en mee te nemen naar school. (De leerlingen kunnen eventueel ook een foto van internet gebruiken.)

Benodigdheden

- A3 papier voor de leerlingen
- Lijm en scharen
- Duur
- 60 minuten (exclusief de tijd voor het maken van een foto)

Inleiding

Een monument is een standbeeld, gedenksteen of kunstwerk dat is gemaakt om te herinneren aan een persoon of aan een belangrijke gebeurtenis. Ook vanwege de Tweede Wereldoorlog zijn veel monumenten gemaakt. Bijvoorbeeld het Nationaal Monument op de Dam in Amsterdam waar op 4 mei ieder jaar de oorlogsdoden herdacht worden.

U bespreekt met de leerlingen of zij in hun directe omgeving een monument kennen (bijvoorbeeld: gedenksteen, standbeeld, kunstwerk, soms zijn er van die plekken langs de weg waar mensen bloemen neerleggen omdat daar iemand verongelukt is).

Tijdens de vorige les hebben de leerlingen verschillende monumenten gezien. U vraagt aan de leerlingen welke dat waren (het monument bij de school en op de kruising). U vraagt de leerlingen waarom deze monumenten er zijn.
Waarom we herinneren. Vinden ze dat belangrijk? Vinden de leerlingen dat het herdenken moet stoppen? Waarom wel of niet? Hoelang denken de leerlingen door te gaan met het herdenken van de oorlog? Ieder jaar wordt op 4 mei de oorlog herdacht door onder andere kransen te leggen bij monumenten.
Hoelang denken de leerlingen dat we doorgaan met het herdenken van de oorlog? Zullen we dat over 50 jaar nog doen? Een van de belangrijkst redenen om te gedenken is de dankbaarheid voor de vrede.

De leerlingen hebben foto's gemaakt van hun favoriete plek. Wat zijn de favoriete plekken van de leerlingen? Waar komen ze graag? Waar hebben ze goede herinneringen aan? Welke plek mag nooit verdwijnen? Als het goed is hebben de leerlingen die plek in Arnhem op de foto gezet. De leerlingen maken bij

deze foto een gedicht. Samen wordt dit hun monument. Monumenten laten ons belangrijke, ingrijpende gebeurtenissen niet vergeten. Door te herdenken staan we ook stil bij dat wat we vandaag de dag nog hebben. Zoals vrijheid, een huis om in te wonen, familie en vrienden, school, vakanties en leuke dingen om te doen. Zoals de leerlingen op locatie hebben gezien is de stad flink beschadigd geraakt door de oorlog. Het centrum van Megchelen lag helemaal in puin. Bijna geen enkel gebouw stond nog overeind. Daardoor mist het dorp veel historische gebouwen die er vaak toch sfeervol uitzien. De leerlingen hebben het centrum van de stad nooit anders meegemaakt dan hoe het nu is. Vinden zij het drop mooi? En vinden zij dat de stad wel charme heeft? Wat zijn de favoriete plekken van de leerlingen?

Waar komen ze graag? De leerlingen hebben die plek in Arnhem op de foto gezet. Bespreek de foto's van de leerlingen. Kom terug op wat de inwoners van Megchelen gevoeld moeten hebben na de bevrijding. Hun huis was kapot, veel was vernield en moest opnieuw opgebouwd worden, Bespreek de emoties die de leerlingen zouden ervaren als hun favoriete plek er opeens niet meer zou zijn.

Kern

Dat gevoel gaan de leerlingen omzetten in een gedicht. Ze schrijven een gedicht waarin ze het hebben over hun favoriete plek op de foto: waarom ze blij zijn dat deze plek er is, wat ze daar doen, wat hun fijne herinneringen aan de plek zijn, waarom het niet mag verdwijnen en wat het met hen zou doen als dat wel het geval zou zijn.

Afsluiting

Als het gedicht klaar is, plakken ze hun foto op A3-papier. Het gedicht schrijven ze er naast. Als iedereen klaar is wordt het geheel klassikaal gepresenteerd. Alle foto's samen is een verzameling van fijne en mooie stukjes Megchelen. Hang de werkstukken op in uw klaslokaal.

Tweede Wereldoorlog

Wat er aan vooraf ging

In de jaren dertig van de 20e eeuw was er wereldwijd veel armoede. Door een economische crisis waren veel mensen werkloos en arm. Vooral de mensen in Duitsland hadden het zwaar te verduren. Omdat Duitsland de Eerste Wereldoorlog had verloren moest het land veel geld (herstelbetalingen) betalen aan de landen die deze oorlog hadden gewonnen. Veel Duitse mensen waren arm, werkloos en ontevreden. Adolf Hitler werd de leider van de Nationaal-Socialistische Duitse Arbeiders Partij (NSDAP). Hij vertelde de Duitsers dat hij van Duitsland weer een machtig land zou maken. Steeds meer mensen geloofden hem en zo werd zijn macht en de macht van zijn partij steeds groter.

Hitler aan de macht

In 1933 kwam Adolf Hitler met de NSDAP in Duitsland aan de macht. Hitler wilde van Duitsland het machtigste land van Europa maken. Eerst richtte hij zijn pijlen op Oostenrijk, Tsjecho-Slowakije en Polen, vervolgens wilde hij Duitslands grote tegenstander in West-Europa uitschakelen: Frankrijk. In de aanval op Frankrijk zouden ook Nederland en België worden bezet. Voor Hitler waren niet alle mensen gelijk. De NSDAP propageerde Jodenhaat. Hij vond het Arische of Germaanse ras beter dan de rest. Hij vond bijvoorbeeld joden, zigeuners en mensen met een niet blanke huidskleur minder waard.

Aanval op Nederland

Op vrijdagochtend 10 mei 1940 werden veel Nederlanders wakker van het gebrom van vliegtuigen, ontploffende bommen en het geratel van tanks. Duitse soldaten waren de grens over getrokken. De oorlog was begonnen. De Nederlandse soldaten probeerden de Duitsers tegen te houden langs de verdedigingslinies. Zo'n linie was de Grebbelinie, een waterlinie die loopt van Rhenen tot Spakenburg, tussen de Utrechtse heuvelrug en de Veluwe.

Capitulatie Nederland

Het Nederlandse leger was veel te zwak om de Duitse aanval te kunnen afslaan. De Nederlanders waren niet goed voorbereid, ze hadden verouderd materieel, terwijl het Duitse leger allemaal nieuw en modern wapentuig had om mee te vechten. Nadat de Duitse luchtmacht op 14 mei 1940 het centrum van Rotterdam had gebombardeerd, en andere steden hetzelfde lot wachtte, besloot de Nederlandse legerleiding te capituleren. De regering en de koningin waren toen al uitgeweken naar Engeland.

Bezetting Nederland

Aanvankelijk leek de bezetting mee te vallen, maar al snel werd duidelijk wat onvrijheid betekende. Nederlandse mannen werden gedwongen in Duitse fabrieken te werken.
Gaandeweg werden mensen zonder vorm van proces opgesloten in gevangenissen en concentratiekampen. Het eten ging op de bon. 's Avonds moest iedereen binnen blijven en de ramen verduisteren. Omdat de aanvoer van grondstoffen een probleem was, namen de Duitsers alles mee wat voor hen bruikbaar was. Omdat ze bijvoorbeeld het rubber van de fietsbanden nodig hadden, fietsten de mensen op houten banden. Het brons van de kerkklokken gebruikten ze om munitie van te maken. Het gelui van klokken hoorde je niet meer.

Jodenvervolging

Vooral joden werden vervolgd. De joden kregen al snel te maken met steeds minder rechten: ze mochten niet meer overal komen. Ze moesten een

Jodenster dragen zodat iedereen kon zien dat ze joden waren. Op hun persoonsbewijs werd een grote J gestempeld. Ze moesten bij elkaar gaan wonen in bepaalde wijken. De Duitse bezetter transporteerde meer dan 100.000 joodse mannen, vrouwen en kinderen in goederentreinen vanuit Nederland naar concentratiekampen, waar de meesten werden vermoord.

De Duitsers werden in Nederland bijgestaan door leden van de Nationaal- Socialistische Beweging (NSB) die een vergelijkbare ideologie hadden, en door meelopers en profiteurs. Aan de andere kant stond het verzet, dat vooral tegen het einde van de oorlog aanhang kreeg. Het grootste deel van de bevolking was anti- Duits maar passief.

Geallieerden

Groot-Brittannië, de Sovjet-Unie, Canada en de Verenigde Staten werkten samen in het bevrijdingsleger, de geallieerden. Bezette landen zoals Frankrijk, België, Nederland en Polen waren bondgenoot van de geallieerden. Zij vochten tegen de Duitse dictatuur. Een grote gezamenlijke actie van de geallieerden was de invasie met de codenaam Operatie Overlord. Die begon met de 'D-day' op 6 juni 1944. Amerikaanse, Engelse, Canadese en zelfs Franse troepen landden aan de Franse kust in Normandië. Vanaf daar trokken ze onder andere naar het noorden, richting België en Nederland. Het was de bedoeling om richting de Duitse hoofdstad Berlijn te gaan om Hitler te verslaan. De operatie verliep in eerste instantie voorspoedig: de geallieerden hadden in augustus 1944 grote delen van Frankrijk en België bevrijd.

Operatie Market Garden

In september 1944 begon de geallieerde opmars verder naar het noorden. Het plan was om nu Nederland te bevrijden. Veel Nederlanders dachten dat de bevrijding slechts een kwestie van tijd was. De geallieerden wilden in één keer alle bruggen over de grote rivieren de Maas, de Waal en de Rijn veroveren, en dan door trekken naar het IJsselmeer. Dit plan had de codenaam Operatie Market Garden. 'Market' staat voor de luchtlandingstroepen die de bruggen over de Maas, Waal, Rijn en andere waterwegen in Brabant en Gelderland moesten veroveren. 'Garden' staat voor de grondtroepen die via een smal front in drie dagen op moesten rukken naar Arnhem. Op 17 september 1944, begon Operatie Market Garden met luchtlandingen van de geallieerde troepen. Verspreid over drie dagen landden duizenden parachutisten in Nederland, van Eindhoven tot Arnhem.

De Slag om Arnhem

Op 18 september landden Britse parachutisten op de Ginkelse hei bij Ede, en bij Wolfheze en Heelsum. Paar dagen later volgden de Polen. Maar het lukte de Britse en Poolse soldaten niet om het doel, de Rijnbrug bij Arnhem, te veroveren. Er was niet gerekend op de sterke Duitse legermacht die op dat moment toevallig met tanks en pantserwagens in de buurt van Arnhem was. Slechts een kleine groep van zevenhonderdvijftig soldaten, onder leiding van luitenant-kolonel John Frost, bereikte onderlangs de Rijn de Rijnbrug. Omdat hulp van de grondtroepen uit de richting van Nijmegen uitbleef, en de rest van de divisie niet verder kwam dan de buitenwijken van Arnhem, moesten de mannen van John Frost na vier dagen de strijd opgeven. Ze gaven zich over aan de Duitsers. Na enkele dagen hevige strijd moesten ook de Engelsen, die niet verder dan Oosterbeek en de buitenwijken van Arnhem waren gekomen, zich overgeven. Met hulp van de Polen zochten ze 's nachts over de Rijn bij Driel een veilig heenkomen. Operatie Market Garden was mislukt. De oorlog zou nog tot 5 mei 1945 duren.

Evacueren

Als gevolg van de gevechten van Operatie Market Garden moesten de inwoners in de omtrek van Arnhem huis en haard verlaten. De Duitsers waren bang dat de bevolking de geallieerde troepen zou helpen en sommeerde de bewoners te vertrekken. Ook waren deze gebieden te gevaarlijk voor de burgers omdat er zwaar gevochten werd. De inwoners namen mee wat ze mee konden nemen, maar moesten heel veel spullen onbeheerd achterlaten. De mensen die boven de Rijn woonden, gingen naar het noorden. Beneden de Rijn werden de burgers geëvacueerd door de geallieerden. Hier vertrokken de bewoners naar het zuiden van het land, naar bevrijd gebied.

Hongerwinter

Het noorden en westen van Nederland kreeg te maken met de Hongerwinter. Door extreem voedselgebrek verzwakte de bevolking en kwamen enkele tienduizenden mensen om. In mei 1945 lukte het om de rest van Nederland te bevrijden.

Vrede

De vredesonderhandelingen waren in hotel 'de Wereld' in Wageningen . Hier tekende in mei 1945 de Duitse commandant de overgave in aanwezigheid van Prins Bernard. De wederopbouw kon beginnen.

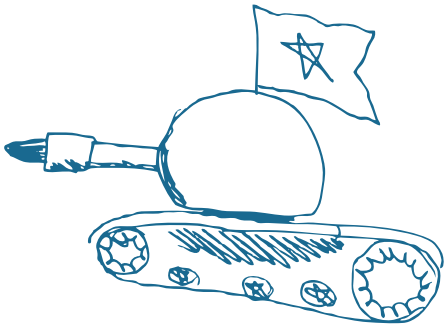

Het verzet tegen een onbetrouwbare overheid in oorlogstijd

De Nederlandse regering verbleef vanaf mei 1940 in Londen in ballingschap. In Nederland namen de Duitsers de macht over en Hitler benoemde functionarissen die het bestuur van Nederland moesten leiden. Nederland moest steeds meer gaan lijken op het Duitsland dat Hitler wenste. Nederland werd eigenlijk een provincie van Duitsland. Een van de eerste maatregelen was dat de klok gelijk werd gezet met de tijd in Berlijn. De hoogste gezagsdrager van het Duitse bestuur in Nederland, was de Oostenrijkse nationaalsocialist Seyss-Inquart. Hij was Rijkscommissaris en stond rechtstreeks onder Hitler. Verder werd Nederland ook nog bestuurd door 1500 bestuursambtenaren. Zij oefenden toezicht uit en gaven bevelen die door de Nederlandse ambtenaren moesten worden uitgevoerd.

Onder Duits gezag

Aanvankelijk was er weinig verzet tegen de Duitse overheersing. De Nederlandse bevolking hoopte het leven van voor de oorlog te kunnen voortzetten. En in het begin voerden de Duitsers nog milde maatregelen in. De Duitsers wilden dat steeds meer mensen nationaalsocialistisch werden. Ze maakten propaganda voor het nationaalsocialisme d.m.v. affiches, kranten, radio-uitzendingen en voorprogramma's in bioscopen. De Eerste en de Tweede Kamer werden uitgeschakeld en politieke partijen mochten niet meer bestaan. Gaandeweg beheersten de Duitsers steeds meer onderdelen van de Nederlandse samenleving. De politie moest de Duitse bezettingsmacht dienen. De rechtspraak kwam steeds meer in handen van de bezetter. Door al deze maatregelen begon het verzet van de Nederlanders te groeien. Met kleine acties werd er geprotesteerd en verzet gepleegd tegen de Duitsers. Er kwamen verzetsblaadjes en stakingen. Maar over het algemeen ging het dagelijks leven van de Nederlanders vrij rustig door. Mensen gingen naar de film en de kinderen naar school. Mensen gingen dagjes uit, ze vierden Sinterklaas met cadeautjes en er was genoeg te eten.

Geleidelijk buitensluiten van joden

Vanaf 1941 werden de anti-joodse maatregelen van de Duitsers grimmiger. In Amsterdam woonden veel joden. Als reactie op een razzia in de Amsterdamse Jodenwijk, legden Amsterdamse trambestuurders en arbeiders in februari 1941 het werk neer. Deze staking breidde zich uit tot Haarlem, de Zaanstreek en Utrecht. Met geweld braken de Duitsers deze staking. Er vielen doden en gewonden. Uit angst voor het geweld gingen de mensen weer aan het werk. Er volgden represailles van de Duitsers. Een aantal mensen die hadden meegedaan aan de staking werden doodgeschoten en de steden die mee hadden gedaan aan de staking moesten hoge boetes betalen. De Duitsers lieten hun masker vallen en gingen steeds opener over tot Jodenvervolging.

Februaristaking 1941

Vanaf 1941 werden de anti-joodse maatregelen van de Duitsers grimmiger. In Amsterdam woonden veel joden. Als reactie op een razzia in de Amsterdamse Jodenwijk, legden Amsterdamse trambestuurders en arbeiders in februari 1941 het werk neer. Deze staking breidde zich uit tot Haarlem, de Zaanstreek en Utrecht. Met geweld braken de Duitsers deze staking. Er vielen doden en gewonden. Uit angst voor het geweld gingen de mensen weer aan het werk. Er volgden represailles van de Duitsers. Een aantal mensen die hadden meegedaan aan de staking werden doodgeschoten en de steden die mee hadden gedaan aan de staking moesten hoge boetes betalen. De Duitsers lieten hun masker vallen en gingen steeds opener over tot Jodenvervolging.

Groeiend verzet tegen het nieuwe gezag

In de provincie woonden minder joden dan in de Randstad dus hier vielen de anti-joodse maatregelen minder op en was er aanvankelijk minder reden tot verzet. Vanaf 1943, toen mensen moesten gaan werken in Duitsland, veranderde het dagelijks leven van de Nederlanders drastisch. Steeds meer mensen weigerden zich aan te passen aan de oorlogsomstandigheden en samen te werken met de bezetters. De anti-Duitse stemming nam toe. Hoe meer het verzet groeide, hoe harder de Duitsers reageerden. Ze gingen steeds strenger controleren en wilden steeds meer groeperingen in de Nederlandse samenleving beheersen. Zo moesten kunstenaars lid worden van de nationaalsocialistische Kultuurkamer. De omroeporganisaties werden vervangen door één Rijksradio: De Nederlandse Omroep. Alle vakverenigingen gingen op in het Nederlandse Arbeidersfront. De NSB werd de enige politieke partij die was toegestaan.

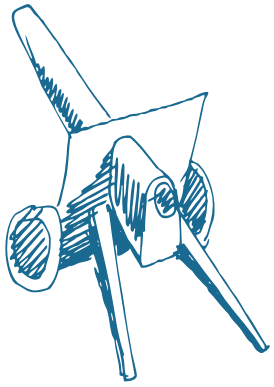

Liberation ROUTE EUROPE

Doe de dilemmatest:

1 **Je bent op weg naar school. Je bent een beetje zenuwachtig: je moet zo een spreekbeurt houden. Vlak voor je rijdt een klein meisje met haar fiets tegen een stilstaande auto. Ze huilt vreselijk, en haar fiets is kapot.**

Wat doe je?

a Je denkt: 'ik mag niet te laat op school komen' en je fietst door.
b Je stopt en probeert het meisje te helpen. Dan maar te laat op school en misschien een boze juf.
c Je rent naar het dichtstbijzijnde huis, en hoopt dat iemand thuis is om te helpen.
d Je hebt geen idee wat je zou doen.

2 **Je loopt door de winkelstraat. Je hoort schreeuwen in de fotozaak en het alarm gaat af. Er rennen een jongen en een meisje met een dure camera de winkel uit. Ze hollen in jouw richting.**

Wat doe je?

a Je probeert zo te gaan staan dat ze niet langs je komen.
b Je belt het alarmnummer 112.
c Je ziet opeens dat je veter los is…
d Je hebt geen idee wat je zou doen.

3 **Het is 1940, het eerste oorlogsjaar. Je zit in de klas met een joods meisje en de dochter van een NSB'er. Je kunt het met beiden goed vinden. Je moet een werkstuk maken. Het liefst doe je dat met beide meisjes. Maar de dochter van de NSB'er wil het joodse meisje er niet bij hebben.**

Wat doe je?

a Je vindt het belangrijk goede maatjes te blijven met de dochter van de NSB'er en zegt tegen het joodse meisje dat ze een ander groepje moet zoeken.
b Je besluit met het joodse meisje samen te werken.
c Je denkt: 'mij te lastig hoor', en zoekt een ander groepje.
d Je hebt geen idee wat je zou doen.

4 **In 1944 is er bijna niets meer te eten in jouw woonplaats. Samen met een vriend probeer je eten bij elkaar te zoeken bij boeren. De honger is zo groot dat je besluit om alleen naar Groningen te gaan. Je vriend mag niet van zijn ouders.**

Wat doe je?

a Je gaat toch: de honger is enorm.
b Je besluit om niet te gaan, want die ouders hebben eigenlijk wel gelijk.
c Je probeert een andere vriend over te halen om ook mee te gaan.
d Je hebt geen idee wat je zou doen.

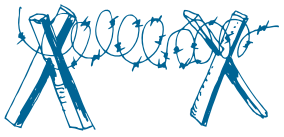

5 **Het is avond en donker buiten. Niemand mag meer op straat zijn. De bel gaat. Je weet dat dit alleen maar gevaar kan betekenen. Iemand die zich moet verstoppen voor de Duitsers, bijvoorbeeld.**

Wat doe je?

a Je doet open, zonder erbij na te denken. Als iemand hulp nodig heeft, is hij welkom.
b Je denkt aan de gevaren voor jezelf en je familie, en laat de deur dicht.
c Je doet de deur op een kiertje open en fluistert: 'Ga maar naar de overburen'.
d Je hebt geen idee wat je zou doen.

6 **De Duitsers hebben mensen nodig om in hun fabrieken te werken. Ook jij krijgt een oproep: je moet je morgen melden.**

Wat doe je?

a Je vraagt je baas een brief te schrijven dat je onmisbaar bent. Dat is niet zo, maar dan hoef je nu nog niet mee.
b Je meldt je op tijd bij de Duitsers.
c Je duikt onder bij vrienden die ergens anders wonen. Maar je weet dat dit gevaarlijk kan zijn voor je ouders, broer, zus: misschien worden zij gestraft.
d Je hebt geen idee wat je zou doen.

7 **Je loopt op straat en er klinkt afweergeschut. Iedereen duikt een schuilkelder in. Volwassenen duwen je weg om zelf de kelder in te komen.**

Wat doe je?

a Je holt naar een andere schuilkelder.
b Je vecht jezelf naar binnen: jij wilt ook veilig zitten!
c Je probeert op straat ergens te schuilen en hoopt er het beste van.
d Je hebt geen idee wat je zou doen.

8 **School is er niet meer en je hebt ontzettende honger. Samen met vrienden probeer je eten te vinden bij boeren. Dan besluiten je vrienden om een broodkar van een bakker om te duwen om zo broden te pikken.**

Wat doe je?

a Je wilt niet meedoen: stelen kan echt niet!
b Je besluit om langs nog meer boeren te gaan.
c Je wilt niet stelen, maar de honger is te groot.
d Je hebt geen idee wat je zou doen.

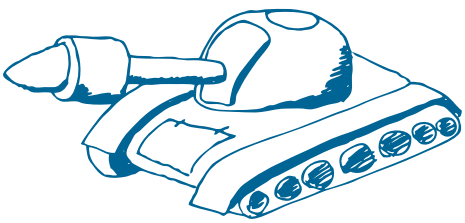

Kijk op het antwoordblad: wat voor type ben jij?

Kijk bij iedere vraag welk antwoord (a, b, c, d) je hebt gegeven.

Vul hieronder per vraag je punten in. Voor een d-antwoord krijg je geen punten.

1	a	1 punten;	b	8 punten;	c	4 punten;	d	0 punten, dus ik heb ..... punt(en)
1	a	8 punten;	b	4 punten;	c	1 punten;	d	0 punten, dus ik heb ..... punt(en)
1	a	1 punten;	b	7 punten;	c	3 punten;	d	0 punten, dus ik heb ..... punt(en)
1	a	8 punten;	b	2 punten;	c	3 punten;	d	0 punten, dus ik heb ..... punt(en)
1	a	8 punten;	b	1 punten;	c	3 punten;	d	0 punten, dus ik heb ..... punt(en)
1	a	2 punten;	b	4 punten;	c	4 punten;	d	0 punten, dus ik heb ..... punt(en)
1	a	4 punten;	b	8 punten;	c	2 punten;	d	0 punten, dus ik heb ..... punt(en)
1	a	1 punten;	b	2 punten;	c	8 punten;	d	0 punten, dus ik heb ..... punt(en)

Tel al je punten bij elkaar op: ..... punten
Tel nu het aantal keer dat je antwoord d hebt gegeven: ..... keer

Wat zegt het antwoord over jou?

Heb je meer dan vier keer een d ingevuld?

Vond je het zo moeilijk? Of had je geen zin om na te denken? Toch maar eens doen – keuzes maken is heel belangrijk! Als je nooit durft te kiezen, kiest een ander voor jou.

Heb je 16 punten of minder?

Je hebt wel wat weinig punten. Je bent erg voorzichtig. Daarmee had je een grote kans de oorlog te overleven. Maar als iedereen zo was geweest als jij, had de oorlog misschien wel langer geduurd.

Heb je 17 – 30 punten?

Je bent voorzichtig en kiest meer voor veiligheid dan avontuur. Je vindt je eigen familie erg belangrijk. Je denkt goed na voor je een keuze maakt en weegt de risico' s tegen elkaar af.
Maar soms durf je wel dapper te zijn.

Heb je tussen 31 en 42 punten?

Je bent dapper, maar denkt ook goed na over de risico's die je loopt. Jij wil graag mensen helpen, maar houdt je ogen open voor het gevaar. Daarom doe je ook wel eens niets. Mensen zoals jij waren heel belangrijk voor het verzet.

Heb je meer dan 42 punten?

Ben je echt zo moedig? Of ben je vooral onvoorzichtig? Je moet ook wel aan je eigen veiligheid denken! Je had je in de oorlog vast ingezet voor iedereen die vervolgd werd. Maar of jij het zelf overleefd zou hebben, is maar de vraag.

Deze dilemmatest is ontwikkeld door Anno

Literatuur over de Tweede Wereldoorlog

Tip: leg op een aandachtstafel in de klas deze boeken ter inzage en kies een boek als voorleesboek.

Achtergrondinformatie (zie: http://www.entoen.nu/)

- De Duitse inval in Nederland en het bombardement op Rotterdam
- Verhalen uit het verzet: de overval in Leeuwarden, Putten, Hannie Schaft, Engelandvaarders
- De NSB
- De Hongerwinter
- De Slag om Arnhem, D-day en de bevrijding in mei 1945

Leesboeken over Tweede Wereldoorlog:

- Eric Heuvel, De ontdekking (Amsterdam 2003); dit stripboek behandelt op een inzichtelijke manier de dilemma's van de Nederlandse bevolking in oorlogstijd
- Zwarte confetti, foto's, verhalen, gedichten en tekeningen over de oorlog (10+)
- Paul Biegel, De karabijn (8+)
- André Boesberg, Zwarte stad (Rusland, 1942) (12+)
- Herman van Campenhout, Pikadon (Hiroshima) (12+)
- Mirjam Elias, Het verlaten hotel
- Reg Grant, De Tweede Wereldoorlog in Europa (12+ info)
- Dennis Hamley, De Tweede Wereldoorlog (12+ info)
- Evert Hartman, Oorlog zonder vrienden (12+)
- Els Pelgrom, Kinderen van het Achtste Woud (12+)
- Aline Sax, Mist over het strand (12+)
- Jan Terlouw, Oorlogswinter (12+)
- Sandi Toksvig, Hitlers kanarie (Denemarken) (9+)
- Anke de Vries, Belledonne kamer 16 (Frankrijk) (12+)
- Anna en Wout Woltz, Post uit de oorlog (Amsterdam)(12+)
- Oorlog 40- 45.nl. (13+)

Achtergrondinformatie over Megchelen voor les 3 en 4

In vergelijking met dat wat er in de rest van Nederland gebeurde tijdens de oorlog, verliepen de eerste jaren van de Duitse bezetting in Megchelen relatief goed. De inwoners van Megchelen en omgeving merkte natuurlijk wel dat er iets aan de hand was, voedsel kreeg je op de bon en bepaalde levensmiddelen waren niet meer verkrijgbaar. Toch hoefde niemand echt honger te lijden in die jaren. Dat kwam omdat de meeste mensen wel een eigen stukje grond hadden om groenten en fruit op te verbouwen en er werden eigen dieren gehouden voor de slacht. Omdat Megchelen zo dicht bij de grens ligt, kenden veel mensen wel iemand over de grens met een bedrijf. De mannen uit de regio konden daar werken en hoefden niet, zoals veel mannen uit de rest van het land, ver weg naar werkkampen in Duitsland.

De gevechten vonden tot die tijd ver buiten Megchelen plaatst. Dat veranderde in 1944 toen vooral de dreiging uit de lucht toenam. Dagelijks vlogen bijna 1000 vliegtuigen over de regio. Om tijdens de gevechten wendbaarder te zijn, lieten de vliegtuigen hun bommen vallen. Deze richtten grote schade aan in Megchelen en omgeving. Er vlogen jagers over die op alles schoten wat er verdacht uit zag. In bijna iedere woning zaten nu Duitse soldaten ingekwartierd. De huizen waren overvol en vervoersmiddelen werden door de Duitsers afgenomen.

Daarnaast werden de inwoners van Megchelen geconfronteerd met de aanwezigheid van een nabij werkkamp. In de Duitse stad Rees lag van december ‘44 tot maart ‘45 een dwangarbeiderskamp. Hier waren Nederlandse dwangarbeiders geïnterneerd om anti-tankgrachten te graven. De omstandigheden in het kamp waren verschrikkelijk. In de vier maanden dat het kamp bestond, stierven ca 330 van de 4000 mannen door ziekte en mishandeling.
Toen enkele mannen wisten te ontsnappen en in Megchelen terechtkwamen, zette de bevolking spontaan een reddingsactie op touw. Onder leiding van jonge Megchelenaren die de grensstreek op hun duimpje kenden, werden gevangenen bevrijd en over de grens gesmokkeld. De school van Megchelen werd in het geheim ingericht als noodhospitaal om de vaak ernstig verzwakte dwangarbeiders weer op de been te helpen.

Op 12 februari 1945 onderschepte het verzet in Megchelen een brief waarin de overplaatsing van 300 dwangarbeiders naar de Duitse stad Wesel werd aangekondigd. Met een perfect uitgevoerde misleidingsactie wist het verzet de groep dwangarbeiders naar Megchelen te loodsen, en van daaraf naar veilige onderduikadressen. Pas in 2010 werden deze heldendaden van de inwoners van Megchelen met een eigen monument herdacht.

Na de toenemende vuurgevechten veranderde Megchelen in een puinhoop. Engelse en Canadese troepen bereikten Megchelen in de ochtend van 28 maart 1945. De Duitse bezetters boden nog een aantal uren felle tegenstand.
Aan het eind van deze dag luwde de strijd en werden de bezetters verdreven. Megchelen was het eerst bevrijde Nederlandse dorp boven de grote rivieren. De prijs voor de vrijheid was echter hoog; 52 huizen werden totaal verwoest, 49 beschadigd en slechts vier huizen in het dorp bleven onbeschadigd.

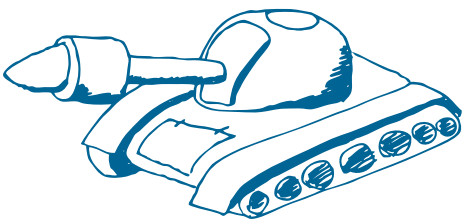

Thema 1 Kamp Rees

→ Kijk op de kaart en ga naar locatie 1

Let goed op het verkeer en plaats je fiets op de stoep.

(1) **Basisschool St. Martinus**

Het kamp in Rees werd door de Duitsers opgericht om in de Rijnoever 'tankgrachten' te graven. Omdat ze hiervoor arbeiders nodig hadden, werden in verschillende Nederlandse steden razzia's gehouden. Dat betekent dat mannen willekeurig werden opgepakt en naar kampen werden gebracht. Op de avond van 06 december zag de Haagse dwangarbeider H.J. Kooij, 750 tot zo'n 850 Apeldoorners het kamp binnen strompelen. Lees het gedicht wat hij daar over schreef.

In den laten avond kwamen zij, Uitgeput sleepten ze zich voort. Naar ons Lager en daar stonden wij, Om hen te ontvangen aan de poort.
Zevenhonderdzestig man, alles bij elkaar, Gepakt en gezakt, de voeten gewond.
Zoo kwamen zij loopend van Zevenaar, Terwijl bij ons niets voor hen klaar stond. In een open droogschuur ondergebracht, Brachten zij den nacht al wakende door. Zo'n ontvangst hadden zij nooit verwacht, Om te slapen, daar was het te koud voor.
Den volgende morgen, was het voor hen ook appel, Al voelden de meesten zich niet sterk.
De Duitschers, die wisten het echter wel,
Gaven hun een spa en stuurden hen naar het werk.
H.J. Kooij, april 1945.

Een van de mannen die in Apeldoorn werd opgepakt was Jan de Louter, een evacué uit Arnhem. Hij moest in Rees met een pikhouweel hakken in bevroren grond. Het eten bestond uit 'twee stukjes brood en lauw water met hier en daar een koolblad, en af en toe dreef er een aardappel in'. Wanneer hij iets zei over het eten kreeg hij twintig stokslagen. Hygiëne in het kamp was er bijna niet. "Elke avond deed ik mijn hemd uit en drukte ik de luizen dood. Je liep in de kleren die je aanhad toen je van huis werd gehaald".

1 Wat vind je er van als je dit leest? Wist jij er van?

Af en toe lukt het om te ontsnappen uit het kamp. De ontsnapte gevangenen werden in Megchelen geholpen. Ze kregen kleding en eten en werden verzorgd. Op 11 februari 1945 werd het plan om de 300 arbeiders te bevrijden uitgevoerd. Theo Venhorst uit Megchelen leidde het plan:

"Al vroeg in de ochtend was hij, gecamoufleerd als kamparbeider, het kamp binnengedrongen. Zonder dat de bewakers het merkten wist hij, gedekt door de duisternis, de 300 Nederlandse mannen in kleine groepen uit het kamp te laten vertrekken. Op afgesproken plaatsen werd weer verzameld. Begeleid door andere vrijwilligers bereikten ze het noodhospitaal van Megchelen."

2 Dat noodhospitaal, een klein ziekenhuis, stond op plek van deze school. Hier werden honderden gevangenen geholpen. Dat gebeurde in het geheim. Waarom moest dat in het geheim gebeuren? Wat zou er gebeuren als het ontdekt werd?

In totaal zijn er 1800 mensen geholpen in het noodhospitaal. Bekijk het beeld van dichtbij. Het is geschonken door de dwangarbeiders uit Apeldoorn, uit dankbaarheid. Je ziet een jongen en een meisjes.

3 Wat zou het beeld betekenen denk je?

Een stukje verderop, richting het dorp, staat nog een monument. Dat vind je op de kruising met Pastoor Geerdink-Johanninkweg.
Ga daar naar toe.

Een dag van een dwangarbeider zag er zo uit:

- Om 06.15 uur opstaan
- Om 07.30 uur met z'n allen klaar staan op een rij voor inspectie en instructie
- Om 07.45 uur afmars naar het werk
- Om 08.00 uur begin van de arbeid
- Van 12.00 uur tot 13.00 uur rust
- Van 13.00 uur tot 16.00 uur werken
- Om 16.00 uur afmars, terug naar het kamp
- Om 18.30 uur afhalen van brood of soep

4 De arbeiders moesten zwaar lichamelijk werk uitvoeren, terwijl ze dat helemaal niet gewend waren. Vergelijk het maar eens met jouw dag, of met een dag van je vader. Wat maakte het werken in het kamp zo zwaar dat er zelfs mensen overleden? (tip: lees even terug in deze opdracht)

5 Bekijk het beeld. Wat zie je? Wie worden er uitgebeeld?

6 Wat vind je er van dat mensen uit jouw dorp deze arbeiders hebben geholpen?

7 Het beeld is er gekomen om niet te vergeten. Dit beeld is een monument om te herdenken. Wie willen we hier herdenken?

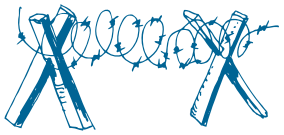

Thema 2 Leven in de oorlog

(2) De boerderij van Snelting (Sneltingshof 4- 6)

Ben Lendering was 7 jaar toen hij net na Nieuwjaar in 1945 met zijn familie Apeldoorn verliet. Het was koud en er was bijna geen eten meer. Ze gingen te voet naar dit huis, dit was vroeger een boerderij.

1 Hoe ver zou het zijn van Apeldoorn naar Megchelen?

☐ 16 kilometer ☐ 60 kilometer ☐ 106 kilometer

Hoelang zouden ze daar over gedaan hebben denk je?

☐ 1dag ☐ 4 dagen ☐ 8 dagen

Je huis en spullen achterlaten wordt ook wel evacueren genoemd. Ben, zijn 4 broers en zijn ouders konden niet meer meenemen dan de kleren die ze aanhadden en een trekwagentje met wat spullen.

2 Welke 3 dingen zou jij meenemen als je weg moest gaan van huis, niet wetende wanneer je terug zou komen?

In dit huis kwam Ben op 11 januari aan. Een grote boerderij, met koeien, kippen en varkens. De oorlog leek ver weg voor Ben en zijn familie. Het leek soms zelfs alsof er niets aan de hand was. Er werd muziek gedraaid, er werd gewerkt en er was voldoende te eten. Af en toe klopten ontsnapte mannen uit kamp Rees aan. *"Die mannen kregen een goede maaltijd en als er nog kleren waren, dan kregen ze wat warms om aan te trekken (…). Ze zagen er vreselijk uit, heel mager, soms met grote wonden op armen, benen of rug. Ze liepen in lompen, want al hun kleren waren kapot gegaan of stukgeslagen"*. Pas in het voorjaar laaide de strijd weer op. Er kwamen Duitse soldaten en een hoge officier op de boerderij wonen *"daar waren heel aardige mannen bij"*, vertelt Ben.

3 Hoe zou jij het vinden als er verplicht vreemde mensen bij jou in huis kwamen wonen waar je voor moest zorgen?

Ben vertelt : *"Dat het gevecht weer was begonnen, konden we steeds beter horen. In de verte hoorde je het bulderen van de kanonnen en dat geluid kwam iedere dag dichterbij. De mensen hoopten en baden dat de strijd langs ons dorp heen zou gaan, maar dat is helaas niet gebeurt"*. Wat er gebeurde ga je nu ontdekken.

→ Kijk op de kaart en ga naar locatie 3

Thema 3 Oorlog en vechten

③ Landfort (links van de oprit naar het landhuis).

→ Plaats je fiets in de berm en let op het verkeer.

De inwoners van Megchelen merkten in 1944 steeds meer van de strijd.Op de plek waar je nu staat stortte op 19 maart 1945 een gevechtsvliegtuigje neer. Piloot Harold Chauncey Byrd kwam om het leven.

1 Wist jij dat dit hier gebeurd is?

Op 23 maart 1945 begon het, de geallieerden waren dichtbij. Er werd geschoten. Elk schot van de Duitsers werd beantwoord door de geallieerden.

2 Weet jij uit welke landen de geallieerden kwamen? Noem er vier.

→ Kijk op de kaart en ga naar locatie 4

→ Plaats je fiets in de berm en let op het verkeer.

(7) Zwanenburgseweg 1

Hier woonde Goes Roes. Toen hij net zo oud was als jullie werkte hij bij zijn oom en tante op de boerderij een eindje verderop. De omgeving kende hij op zijn duimpje! In het najaar van 1944 was het zuidelijke deel van Nederland bevrijd. De geallieerden wilden nu de Rijn over steken om de rest van het land te bevrijden. Op 7 oktober werdEmmerik gebombardeerd. Goes vertelt: *"We hoorden in de verte gerommel en zagen dat er bommen vielen. (...) Het ging maar door, een geroffel van knallen. Je kunt het vergelijken met onweersgerommel. We stonden buiten te kijken, hele hordes van wel 10 tot 15 vliegtuigen kwamen over"*. Toch veranderde er nog weinig. Goes bleef net als anders zijn oom en tante helpen op de boerderij. Pas in het voorjaar werd het spannend. Het gerucht ging dat de geallieerden nu wel de Rijn over konden steken.

Op een dag liep Goes van zijn huis naar zijn oom en tante door de velden toen er werd geschoten.

1 Kijk om je heen. Waar zou je schuilen als je werd beschoten?

2 Hoe moet Goes zich gevoeld hebben denk je?

De gevechten werden heviger, granaten ontploften en boerderijen stonden in brand. Door de lichtgevende kogels kon je in het donker precies zien van waar er geschoten werd.

Deze tank werd hier door de Duitsers kapot geschoten, de vier soldaten kwamen om het leven.

Tijdens de gevechten werd de boerderij van de oom en tante van Goes, kapot geschoten. Goes werd naar huis gestuurd. Alleen: *"Hij rent als een gek door deweilanden om zo snel mogelijk thuis te komen. Een paar keer moet hij een greppel in springen omdat er dichtbij geschoten wordt. Alles wat leuk en spannend leek aan de oorlog, is ver weg. Goes denkt maar één ding: levend thuis komen! De gevechten gaan door. Overal is rook te zien, overal is er geknal. Zal hij geraakt worden?"*

Sta even stil en probeer je voor te stellen hoe Goes hier door de velden rende.

1 Hoe liep het af denk je? *(omcirkel je keuze)*

A. Goes bereikte zijn huis en dook de kelder in. Zijn huis werd niet kapot geschoten.
B. Goes bereikte zijn huis niet, hij werd geraakt.
C. Goes bereikte zijn huis en vluchtte naar de kelder. Zijn huis werd kapot geschoten, maar zijn familie bleef ongedeerd.

Ook Ben zat die dagen in de schuilkelder. Het huis waarin hij schuilde werd beschoten. Het hele huis trilde. Een oorverdovende knal, vallend puin. Ben schreef: *"Sindsdien weet ik wat het betekent als mensen in oorlog terecht komen: dat is iets om heel, heel bang van te worden."*

2 Kun je twee landen noemen waar het nu oorlog is?

Na een dag of vijf hield het gevecht ineens op. Ben vertelde het als volgt:

"Voorzichtig keek iemand naar buiten en die ontdekte dat er een tank naast ons huis stond. Een tank! De Tommies zijn er. De Tommies zijn er! (De bevrijders werden Tommies genoemd.) En voorzichtig kwamen we allemaal naar buiten. We waren bevrijd! De Duitsers waren verdreven. Voor ons was de oorlog voorbij. Wat een spanning viel van ons af. Vijf dagen hadden we in grote angst gezeten en nu ineens was het over. Wat een dolle boel was het de rest van de dag. De mensen renden op elkaar af, vielen elkaar om de hals. Er werd gezongen en gedanst, samen met de Canadese soldaten. Maar we zagen ook hoe vreselijk alles vernield was…. Één grote puinhoop."

→ Kijk op de kaart en ga via de Broerdijk naar locatie 5

Thema 4 Na de bevrijding

(5) De Moezeköttel

Je staat nu voor de Moezeköttel, het is een noodwoning. De oom en tante van Goes kwamen hier te wonen na de bevrijding. Hun eigen boerderij was vernield. De stenen van dat huis werden gebruikt om dit huisje te bouwen. Niets van hun oude huis was nog heel, behalve het ijzeren fornuis.

1 Wat is een noodwoning?

→ Ga naar binnen.

2 Tel alle kamers. Hoeveel kamers heeft dit huis? Hoeveel kamers heeft jouw huis?

3 Je kunt de lengte en de breedte van het huisje opmeten door grote stappen van een meter te zetten. Het huis is hoeveel stappen lang? En Hoeveel stappen breed?

Lengte .... X breedte .... = Oppervlakte .... m²
Is dat groter of kleiner dan jouw huis?

4 Zoek de slaapkamer op van de kinderen. Kun je die vinden? Waar zouden de kinderen slapen denk je? Is dat bij jou thuis ook zo? Met hoeveel slaap jij op je kamer?

5 Zoek dit in het huis:
Wat is dat?

6 Kijk goed rond. Het huis heeft geen elektriciteit, geen stromend water en kleine kamers. Zou je hier kunnen wonen? Waarom wel of waarom niet? Wat mis je? Noem 4 voorwerpen.

7 Na de bevrijding werd het dorp langzaam opnieuw opgebouwd. Ook op andere plekken in Megchelen zochten mensen onderdak in tijdelijke noodwoningen. Wat zou jij er van vinden als je met je gezin en nog een aantal andere mensen in zo'n klein huisje moest wonen? Gebruik bij je antwoord meer dan 5 woorden.

8 Voor de restauratie zag het gebouw er zo uit. Nu is het opgeknapt en kun je zien hoe het er vroeger uit zag. Wat vind je er van? Leg je antwoord uit.

→ Kijk op de kaart en ga naar locatie 6

⑥ Oranjeplein.

→ Let goed op het verkeer en plaats je fiets op de stoep.

1 Je weet nu dat er in Megchelen in de laatste oorlogsjaren veel is geschoten. De meeste woningen in Megchelen overleefden de strijd niet of raakten beschadigd. Er waren maar 4 huizen in het dorp die niet beschadigd waren. Dat is een van de redenen dat je nu vooral huizen uit de jaren '50 of later ziet. Kijk om je heen en loop door de straten. Schrijf 3 huisnummers op van huizen die volgens jou voor de oorlog zijn gebouwd. En 3 huisnummers van huizen die na de oorlog zijn gebouwd.

voor	na
_____	_____
_____	_____
_____	_____

2 Dit is het laatste punt van de fietsroute. Je hebt veel gezien onderweg. Je weet nu veel meer over de gebeurtenissen in de laatste oorlogsjaren. Maak een woordweb op het laatste werkblad. Zet in het midden 'Liberation Route Megchelen'.
Daaromheen kun je allerlei woorden zetten die je te binnen schieten die te maken hebben met wat je hebt gedaan het afgelopen uur.

BONUS informatie:
als je een paar meter de Oude Postweg in loopt, naar nummer 5 dan zie je hier links een wit huisje. Dit is gebouwd als noodwoning. Het is in de loop van de jaren gemoderniseerd en bewoond. Wist jij dit? Op de Hollandseweg staat achter nummer 14 ook een oude noodwoning.

woordweb

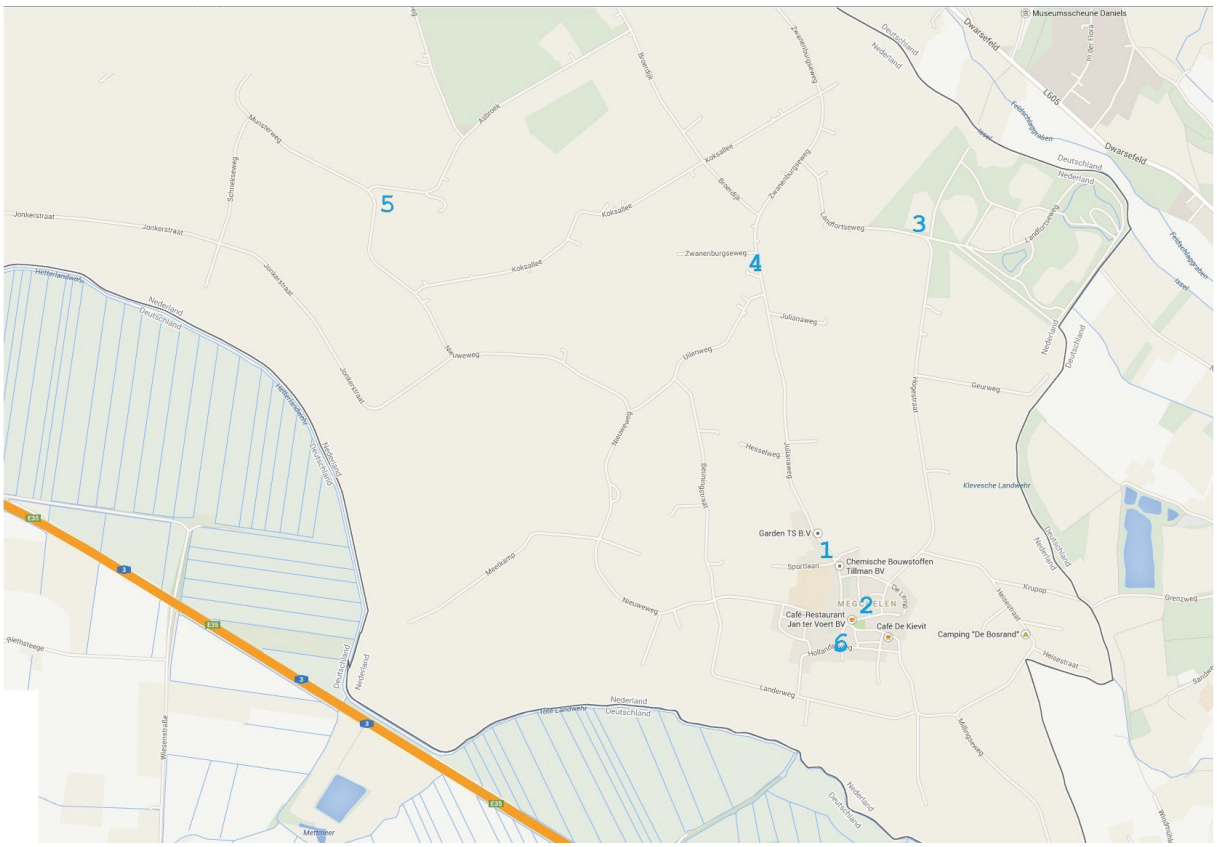

1. Basisschool St. Martinus
2. De boerderij van Snelting (Sneltingshof 4-6)
3. Landfortseweg
4. Zwanenburgseweg 1
5. Asbroek
6. Oranjeplein

Fietsroute Rees en Bienen

→ Kijk op de kaart en ga naar Locatie 1 - Kamp Rees - Melatenweg ongeveer bij nummer 152

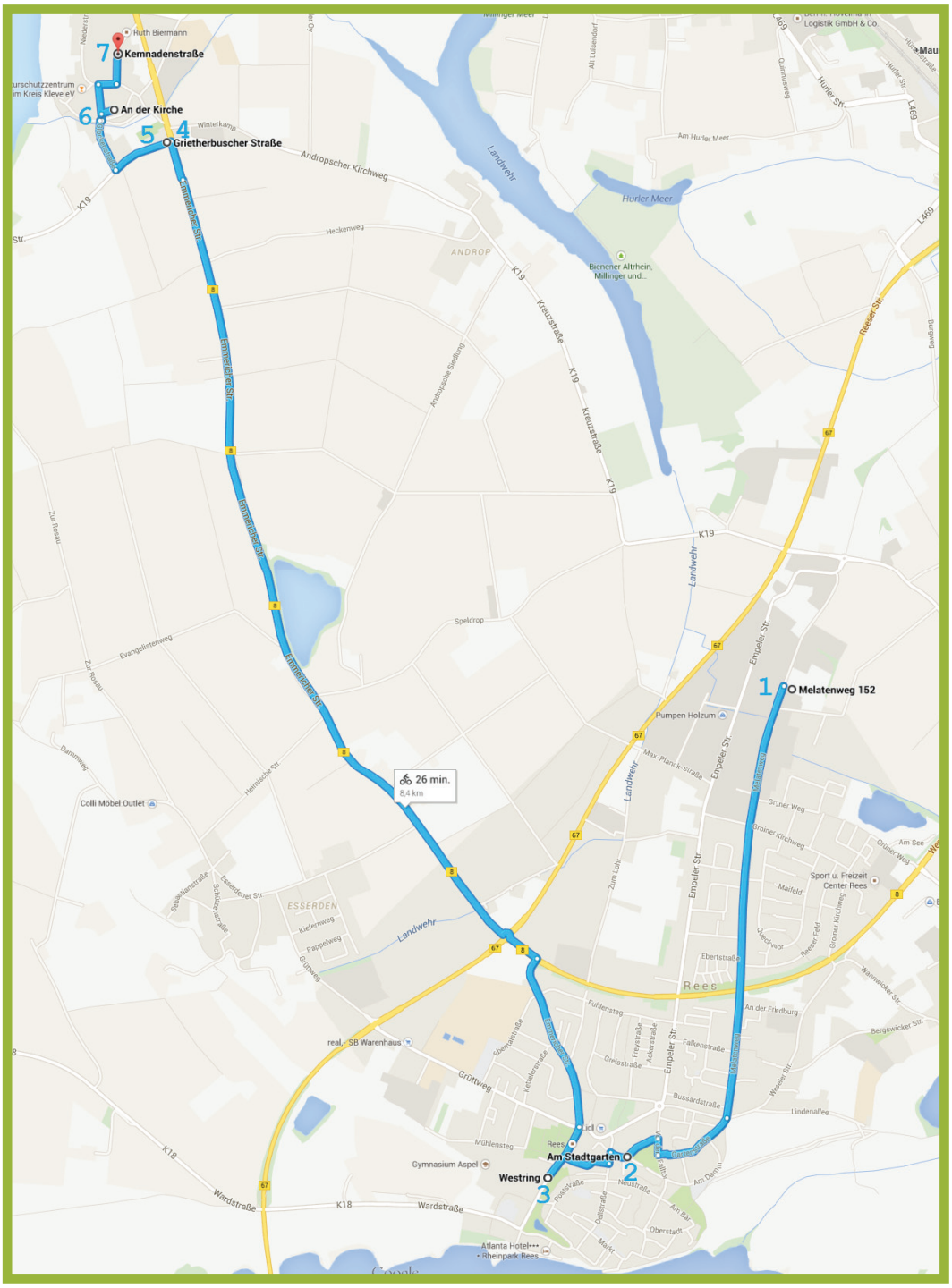

1 voormalig kamp Rees

Op 2 december 1944 vond in Apeldoorn een Razzia plaats. Inwoners van Apeldoorn, mannen vanaf 16 jaar tot 55 jaar werden opgepakt en meegenomen naar werkkampen in Duitsland.

1 Hoeveel mensen uit je directe familie zijn mannen tussen de 16 en 55 jaar? Kun je je voorstellen dat jijzelf of deze mensen, meegenomen zouden worden, niet wetend wanneer ze terug zouden komen? Wat vind je van dat idee?

Op deze plek, waar je nu staat, was werkkamp Rees. Gedurende het bestaan van het kamp zaten er in totaal 3.500 mannen van verschillende nationaliteiten gevangen. Het grootste deel van de gevangenen bestond uit Nederlanders, onder andere uit Haarlem, Scheveningen, Den Haag, Leiden, Delft, Rotterdam, Twello, Groningen, Arnhem en Apeldoorn.

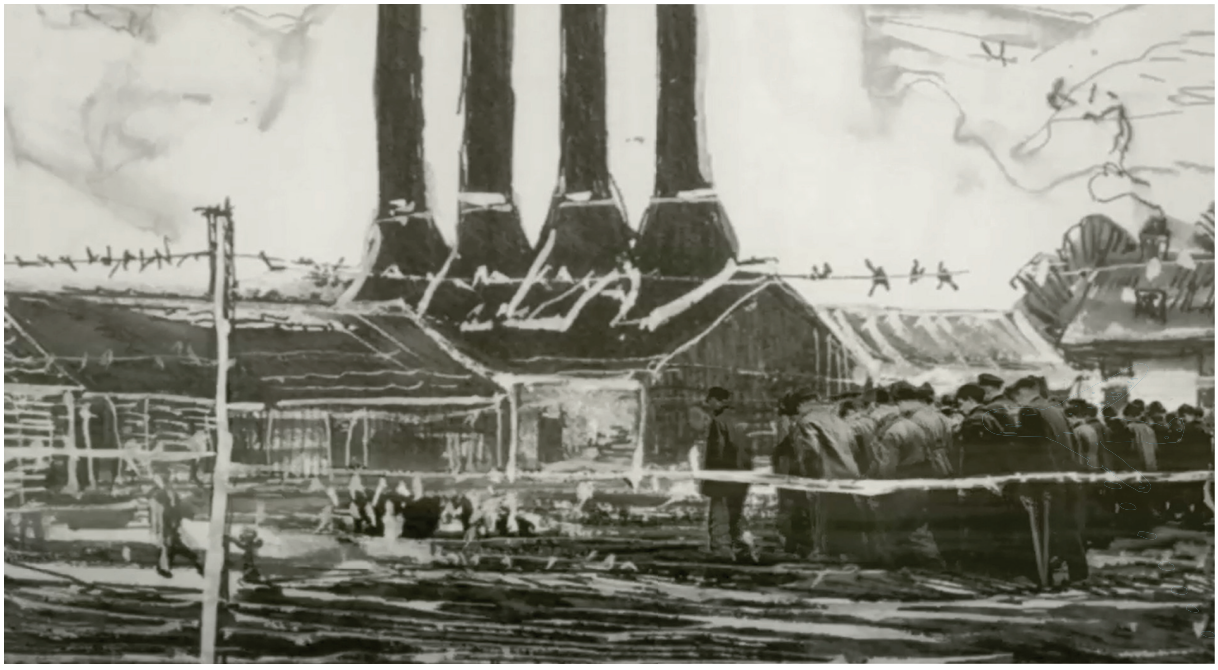

Een van de gevangenen schreef het volgende gedicht:

Aankomst in Rees

In de morgen arriveerden wij, bij een Ziegelei en keken verbaasd rond;
Vooral toen men zei, dat onze barak daar voor ons stond.
Was slechts een dak, rustend op palen, muren had het er niet een.
Daar zou de vorst ons zeker achterhalen, gierend floot de wind door het pannendak heen.
Maar lang hebben we niet staan turen, hadden de Duitschers er dan niets aan gedaan.
Wij pakten aan en van stroo bouwden we muren, zoodat we een beetje beschut waren voortaan.

H.J. Kooij, Den Haag, april 1945

2 Wat vind je dan van dit ontvangst? Hoe moeten de gevangen zich gevoeld hebben? Wat zouden ze gedacht hebben?

In november 1944 kwamen de eerste gevangenen. De omstandigheden in het kamp waren slecht, het was een koude winter, er was geen hygiëne, de mannen hadden kapotte kleren en schoenen, ze werden geslagen en de gevangenen moesten hard werken. Het was een oude steenfabriek, de wind gierde door de kieren. De gevangenen sliepen op een dun laagje stro, op de bevroren grond, zonder dekens, allemaal dicht tegen elkaar aan in volgepropte ruimtes. De kampleiding was bruut. Ze sloegen de arbeiders zonder aanleiding, soms leek het wel of ze dat voor hun eigen plezier deden. Lees wat er staat op het informatiebord.

3 Uit hoeveel uur bestond een werkdag?

4 De mannen in het kamp kregen last van een plaag van beestjes, wat voor beestjes zouden dat zijn? En waar heb je dan last van?

3 Het kamp was zo vreselijk dat het een bijnaam kreeg. Kun jij een bijnaam bedenken voor het kamp? Vergelijk op school jouw antwoord met de werkelijke bijnaam.

4 De kampleiding was een van de ergste van alle werkkampen. Gevangenen werden veel geslagen en de omstandigheden waren zo slecht. Toch waren ze niet allemaal even erg. Zoals Keller bijvoorbeeld. Als hij de leiding had, zorgde hij er voor dat niets onmenselijks gebeurde. Hij schaamde zich voor zijn collega's. Je had dus een keuze om je op een bepaalde manier te gedragen. Kun je een reden bedenken waarom mensen zo hard waren? Kun je een reden bedenken waarom iemand niet zo hard was?

→ Kijk op de kaart en ga naar locatie 2 – Monument Am Stadtgarten

⑤ Monument

1 Wat is een monument? Wat staat er op de middelste steen? Wat betekent het?

De gevangenen moesten tankgrachten graven, zoals je ziet op de foto. Tanks van de bevrijders zouden daar niet overheen kunnen rijden. Zo zouden de geallieerden niet ver Duitsland in kunnen trekken. De grond was bevroren en hard. Toch moesten de arbeiders doorwerken. De leefomstandigheden, de straffen en het harde werken zorgde er voor dat veel mannen stierven tijdens hun verblijf in het kamp.

2 Wat is het juiste antwoord: eind januari stierven er gemiddeld:

a. 9 gevangenen per week
b. 9 gevangenen per maand
c. 9 gevangenen per dag

Dit is wat een dokter in Rees schreef naar een collega in Apeldoorn: *"De toestand kan niet zwart genoeg worden afgeschilderd. De menschen zijn wrakken. Pheumonien (longontsteking B) zien we veel, ze komen ambulant op het spreekuur. De menschen zijn totaal vervuild, ondervoed, psychisch gebroken. De Duitsche doktoren werken nu mee, zien de ernst van de toestand. Toch zal, zoolang dit blijft, het sterftecijfer snel omhoog gaan. Er moet hulp komen."*

3 Gelukkig hielpen omwonenden van het kamp. Ze gaven kleding en voedsel. *"Was dit niet het geval geweest, dan zou het dodental zeker dubbel zo hoog zijn geweest"*, aldus een kampbewoner. De hulp gebeurde ze stiekem, ze brachten 's nachts wat langs, of zetten het op afgesproken plekken klaar. Waarom gebeurde het stiekem denk je?

4 Ze gaven kleding of voedsel aan de gevangenen. Wat vind je van de mensen die hielpen? Als je weet dat het strafbaar is, zou jij dat dan ook doen?

Nee, want…

Misschien,…

Ja, maar alleen als…

Ja natuurlijk, want…

5 De hulp kwam onder andere uit Bienen, Rees en Megchelen. De inwoners van Megchelen zetten een grote bevrijdingsactie op touw. Stel je zit maanden in de meest vreselijke omstandigheden in dit kamp. Je bent niet vrij, je moet doen wat je gezegd wordt. Wat zouden de gevangenen gevoeld hebben tijdens de nacht van hun ontsnapping?

6 Ze vluchtten door de velden en de kou naar Megchelen. Dat is ruim 9 kilometer! Een zware tocht voor de gevangenen die natuurlijk heel zwak waren geworden. In Megchelen werden ze opgevangen en medisch verzorgd in het noodziekenhuis. Velen waren er ernstig aan toe. Anderen hadden aan grondig wassen en goed eten genoeg: *"mannen die zo erg in hun kleding waren vervuild dat zelfs een blinde, met een verkouden neus op de loop zou gaan"*. Deze mannen werden daarna opgevangen in onderduikadressen. Weet jij wat onderduiken betekent?

Niet iedereen kon mee naar Megchelen. Voor velen kwam de vrijheid pas later, toen de Duitsers werden verslagen. Die bevrijding was een flinke strijd. Daar ga je nu meer over leren.

Jan en Theo Venhorst, centrale figuren in de vluchtacties.

→ Kijk op de kaart en ga naar locatie 3 – Bastei am Westring Rees

③ Begraafplaats Duitse soldaten

1 Ga op zoek naar deze plaat en bekijk deze goed. Op welke data zijn deze soldaten gestorven? Wat zou de reden kunnen zijn?

2 Hoeveel mannen liggen hier begraven?

3 Wie is de jongste soldaat die hier gestorven is? Wat is zijn geboortedatum? Hoe oud is hij geworden? Zoek zijn graf op, op de begraafplaats. Wat vind je er van dat zo'n jongen zo vroeg is gestorven?

De Duitsers verdedigden hun gebied. De geallieerden kwamen dichterbij en waren zwaar bewapend. Ze wilden de Rijn oversteken. Dat gebeurde op twee plekken bij Rees. Op **23 maart om 17.00** uur begon die artillerie met hun beschieting van de noordelijke Rijnoever. Dit duurde vier uur, waarna om 21.00 uur de eerste gevechtseenheden de rivier werden overgezet. Na stevige Duitse tegenstand slaagden ze erin om rond 8.00 op 24 maart de westelijke buitenwijken van Rees te bereiken. Om ongeveer 09.00 uur landen luchtlandingstroepen in een gebeid ten noorden van Rees. De opmars naar Rees heeft 50 doden en gewonden gekost. In die nacht (24/25 maart) werd de aanval voortgezet. Na hevige straatgevechten waarbij huis voor huis moest worden veroverd, werd de verovering van Rees om **22.00 in de avond van 25 maart voltooid**.

4 Reken uit hoeveel uur de strijd rondom Rees heeft geduurd? Hoe moet het zijn geweest voor de mensen die hier woonden denk je? Kun je je nu voorstellen waarom er zoveel Duitse soldaten zijn gesneuveld hier?

Ook buiten Rees speelde zich van alles af. Je gaat nu naar Bienen om te ontdekken wat daar gebeurde.

→ Kijk op de kaart en ga naar locatie 4 – Hoek Emmericher Landstrasse en Grietherbuscher Strasse

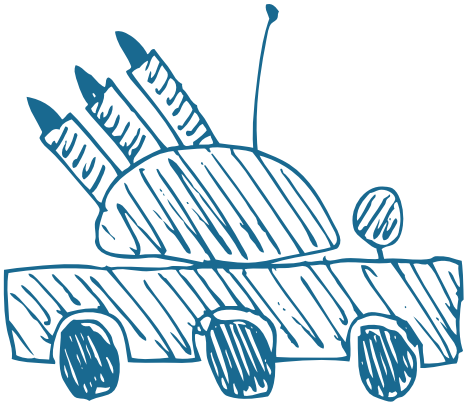

④ Zaal voor dwangarbeiders Bienen

Omdat het zo vol was in kamp Rees, werden 500 dwangarbeiders hierheen gebracht. Het was er warmer dan in het kamp, het waaide minder, maar de omstandigheden waren nog steeds heel erg slecht!

1 Vanuit Rees en Bienen moesten de gevangenen naar Millingen of verder, richting Mechelen. Hoe gingen ze daar heen?

2 Met een pikhouweel (zie foto) hakten de arbeiders in de harde, bevroren grond. Beeld met je groepje uit hoe dat er uit zou hebben gezien. Beeld uit het loshakken van de grond met een pikhouweel en het verplaatsen van de grond met een schop (zie foto). De grachten werden gegraven om de geallieerden tegen te houden. De lijn op dit kaartje geeft aan waar de gracht ongeveer gelopen heeft. De geallieerden kwamen uiteindelijk niet vanuit Nederland maar vanuit de richting van de Rijn.

3 Zijn de tankgrachten nuttig zijn geweest voor de Duitsers? Is het werk van de dwangarbeiders voor niets geweest?

→ Ga de Grientherbuscher Strasse in en ga naar locatie 5 – Soldaten Friedhof

⑤ Soldaten begraafplaats Bienen

Einen Friedhof für Soldaten
Sah Ich an des Dorfes Rande;
Eine Friedhof für Soldaten
die den Tod im Dorfe fanden.

Hier liggen ongeveer 54 Duitse soldaten begraven die sneuvelden in de strijd. Loop even rond en bekijk de graven. Nederlanders die in deze omgeving omkwamen, werden hier begraven en ze werden later herbegraven in Nederland. Op deze begraafplaats zijn nog twee graven van Nederlanders te vinden. Kun jij ze vinden?

1 Wat zijn de namen van deze mensen?

2 De Nederlandse overheid wilde deze personen niet herbegraven in Nederland. Kun je daar een reden voor bedenken?

→ Kijk op de kaart en ga naar locatie 6 – An der Kirche

⑥ Herinneren

1 Bij de kerk zijn diverse herinneringsplaten aangebracht. Bekijk deze eens goed en lees wat er op staat. Voor wie zijn deze platen aangebracht, wie wordt hier herinnerd?

2 Op 25 maart om 12.00 werd het kamp bevrijd. De gevangenen waren eindelijk vrij! Maak deze zin af: Vrijheid betekent voor mij….

→ Kijk op de kaart en ga naar locatie 7 – Muur op de Kemnaderstrasse tegenover nummer 3.

(7) Bienen verwoest

Ook Bienen is flink verwoest tijdens de strijd, zoals je kunt zien op de foto's. De muur die hier staat is nooit afgebroken en opnieuw opgebouwd. De schietgaten zitten er nog in, voel maar eens.

1 Waarom zou deze muur er nog staan? Wat er moet volgens jou met deze muur gebeuren bewaren of afbreken? Leg je antwoord uit.

Liberation ROUTE EUROPE

1. Kamp Rees - Melatenweg ongeveer bij nummer 152
2. Monument Am Stadtgarten
3. Bastei am Westring Rees
4. Hoek Emmericher Landstrasse en Grietherbuscher Strasse
5. Soldaten Friedhof
6. An der Kirche
7. Muur op de Kemnader-strasse tegenover nummer

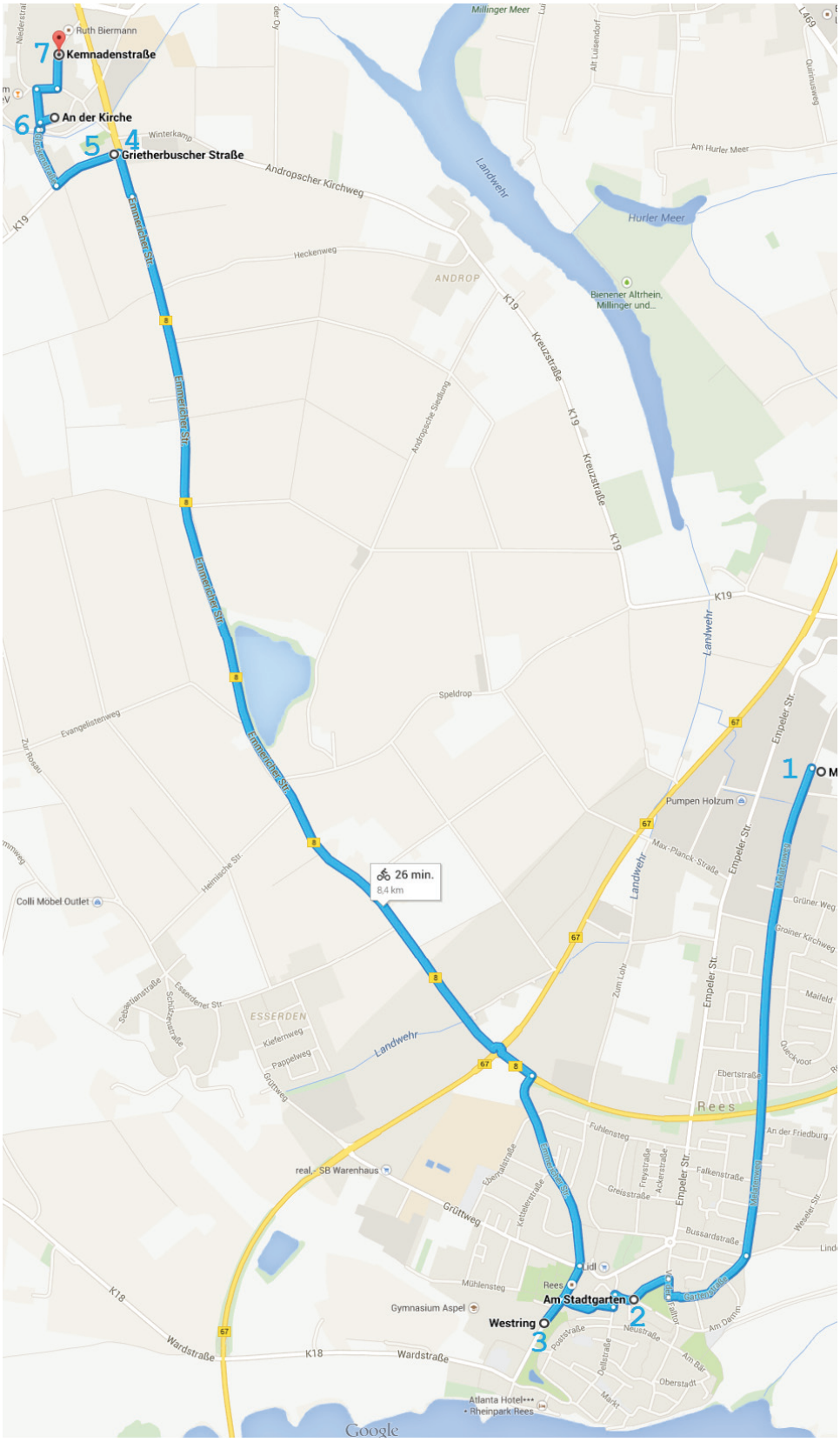

antwoorden fietsroutes

Locatie 1

Vraag 1: Eigen antwoord van de leerlingen. Wat vinden ze van de informatie over kamp Rees en wisten ze er van?

Vraag 2: Het ziekenhuis moest geheim blijven omdat het volgens de Duitse bezetter verboden was om gevangenen te helpen. Als het bekend werd, dan zouden degene die geholpen hadden, opgepakt en bestraft worden. Daarom was het belangrijk dat het geheim bleef.

Vraag 3: Het monument bestaat uit een jongen en een meisje. De jongen heeft een bal vast en het meisje een pop. Het is vrij te interpreteren wat dit beeld betekent: dat kinderen van nu vrij kunnen spelen, zonder angst, dat de Apeldoornse gevangenen blij waren dat ze weer naar huis terug konden, naar hun kinderen? Filosofeer hier over met de leerlingen. (kijk nog even naar website Megchelen nu)

Vraag 4: De gevangenen werden in de steden uit hun huizen gehaald. Vaak waren ze niet gewend aan lichamelijk zwaar werk, ze werkten bijvoorbeeld op kantoor. Nu moesten ze met pikhouwelen in de harde grond slaan. Bespreek met de leerlingen wat dat inhoudt. Ook het eten was erg weinig en niet voedzaam, daar kregen ze niet genoeg energie van om zo hard te werken. Daarnaast was de hygiëne in het kamp slecht, ze konden zich niet goed wassen en er heersten veel ziektes. De kans op verzwakking was zo groot en mensen stierven in het kamp.

Vraag 5: Je ziet inwoners van Megchelen met tussen hen in een gevangenen. Het beeld uit hoe de inwoners zich bekommerden om de gevangenen en hen hielpen.

Vraag 6: Wat vinden de leerlingen er van dat mensen uit het dorp de arbeiders, met alle gevaren van dien, hielpen? Bespreek het antwoord van de leerlingen.

Vraag 7: Het beeld is er gekomen om de arbeiders uit het kamp en het leed dat ze hebben geleden, niet te vergeten. Dit is een blijvende herinnering aan de geschiedenis.

Locatie 2

Vraag 1: het is 60 kilometer lopen van Apeldoorn naar Megchelen. Ze deden daar 4 dagen over.

Vraag 2: Wat zouden de leerlingen meenemen als ze hun huis zouden moeten verlaten?
Bespreek de voorwerpen, zijn het nuttige voorwerpen, voorwerpen voor plezier of zijn het met name emotionele voorwerpen? Dit is een mooi onderwerp om discussie over te voeren met de klas.

Vraag 3: Hoe zouden de leerlingen het vinden als er vreemde mensen verplicht in hun huis kwamen wonen die ze moesten verzorgen? Bespreek de antwoorden van de leerlingen. Zouden de leerlingen dat doen? Zouden ze ook onderdak verlenen aan Duitsers (als men weigerde kon dat heel vervelend uitpakken).

Locatie 3

Vraag 1: Wisten de leerlingen van het neergestorte vliegtuig?

Vraag 2: Geallieerden kwamen o.a. uit Groot Brittannië, Canada, Amerika, Rusland en China.

Vraag 3: Antwoord c is juist. Goes bereikte zijn huis en vluchtte naar de kelder. Zijn huis werd kapot geschoten, maar zijn familie bleef ongedeerd.

Vraag 4: Kunnen de leerlingen 2 landen noemen uit het nieuws waar het nu oorlog is of waar wordt gevochten?

Locatie 4

Vraag 1: Waar zouden de leerlingen schuilen op die plek als het nodig zou zijn? Bespreek hun antwoorden.

Vraag 2: Goes zal zich heel angstig moeten hebben gevoeld.

Vraag 3: Antwoord **c** is juist. Goes bereikte zijn huis en vluchtte naar de kelder. Zijn huis werd kapot geschoten, maar zijn familie bleef ongedeerd.

Vraag 4: Kunnen de leerlingen 2 landen noemen uit het nieuws waar het nu oorlog is of waar wordt gevochten?

Locatie 5

Vraag 1: Een noodwoning is een huis (woning) die in geval van nood is gebouwd. Er was geen andere plek om te wonen dus er werd zo snel mogelijk een huisje gebouwd.

Vraag 2: De Moezeköttel heeft een woonkamer, een slaapkamer en een doorloop wat tevens keuken is, en een wc (met, buiten zichtbaar, een gierput). Het zijn 4 kamers in totaal. Vergelijk dit met het aantal kamers van de leerlingen thuis.

Vraag 3: Het huisje is 4,5 meter breed en 7 meter lang, dat is 31,5 vierkante meter (zonder het voorportaaltje). Deze heeft een afmeting van 4 bij 2,5 meter = 10 vierkante meter. Bij elkaar heeft het huis een oppervlakte van 41,5 vierkante meter. Dat zal naar alle waarschijnlijkheid vele malen kleiner zijn dan de huizen waar de leerlingen wonen. Bespreek het verschil met ze.

Vraag 4: Er was geen slaapkamer voor de kinderen. Ze sliepen samen in de woonkamer. Vergelijk dat met de situatie van de leerlingen, met hoeveel slapen zij op een kamer? Wat vinden ze van de verschillen?

Vraag 5: Als het goed is hebben de leerlingen de deksel van de wc gevonden.

Vraag 6: Zouden de leerlingen hier kunnen wonen? Wat missen ze? Bespreek hun mening.

Vraag 7: En zouden ze in zo'n huisje met ook nog andere mensen, dan hun eigen gezin, kunnen wonen? Wat vinden ze er van?

Vraag 8: Wat vinden de leerlingen er van dat de Moezeköttel is gerestaureerd?

Locatie 6

Vraag 1: Oude woningen van voor de oorlog zijn: Oude Postweg 2 en Oranjeplein 3 vervolgens café Jan ter Voert Oranjeplein 1 vervolgens huis Past. Mölderstraat 3 (nieuwe voorgevel gemetseld, zijkant is oud). Nieuwe woningen: huis Oude Postweg 1 en huis Gildestraat 2 en huis Gildestraat 1.

Vraag 2: Hebben de leerlingen een mindmap gemaakt? Bespreek deze klassikaal, wat staat er op?

Locatie 7

Vraag 1: Een noodwoning is een huis (woning) die in geval van nood is gebouwd. Er was geen andere plek om te wonen dus er werd zo snel mogelijk een huisje gebouwd.

Vraag 2: De Moezeköttel heeft een woonkamer, een slaapkamer en een doorloop wat tevens keuken is, en een wc (met, buiten zichtbaar, een gierput). Het zijn 4 kamers in totaal. Vergelijk dit met het aantal kamers van de leerlingen thuis.

Vraag 3: Het huisje is 4,5 meter breed en 7 meter lang, dat is 31,5 vierkante meter (zonder het voorportaaltje). Deze heeft een afmeting van 4 bij 2,5 meter = 10 vierkante meter. Bij elkaar heeft het huis een oppervlakte van 41,5 vierkante meter. Dat zal naar alle waarschijnlijkheid vele malen kleiner zijn dan de huizen waar de leerlingen wonen. Bespreek het verschil met ze.

Vraag 4: Er was geen slaapkamer voor de kinderen. Ze sliepen samen in de woonkamer. Vergelijk dat met de situatie van de leerlingen, met hoeveel slapen zij op een kamer? Wat vinden ze van de verschillen?

Vraag 5: Als het goed is hebben de leerlingen de deksel van de wc gevonden.

Vraag 6: Zouden de leerlingen hier kunnen wonen? Wat missen ze? Bespreek hun mening. Vraag 7: En zouden ze in zo'n huisje met ook nog andere mensen, dan hun eigen gezin, kunnen wonen? Wat vinden ze er van?

Antwoorden Rees en Bienen

Locatie 1

Vraag 1: Open vraag.

Vraag 2: Open vraag. De mannen zullen zich heel ongelukkig hebben gevoeld.

Vraag 3: De arbeiders werkten 7 uur.

Vraag 4: De arbeiders hadden last van een luizenplaag. Beten van luizen jeuken heel erg.

Vraag 5: Welke bijnaam hebben de leerlingen bedacht voor het kamp? De bijnaam van het kamp is 'De hel van Rees'.

Vraag 6: Wat hebben de leerlingen geantwoord op de vraag? Mogelijke reden voor dit harde gedrag was het gevoel van macht die de bewakers ervoeren. Sommige bewakers vonden het onmenselijk wat er gebeurde, ze konden het niet aanzien en probeerden de arbeiders iets beter te behandelen.

Locatie 2

Vraag 1: mo•nu•ment het; o -en 1 iets dat opzettelijk bestemd is om de herinnering aan iem of iets te bewaren; gedenkteken 2 gebouw, terrein enz., van algemeen belang vanwege schoonheid, wetenschappelijke waarde enz. Een monument is een standbeeld, gedenksteen of kunstwerk die is gemaakt om te herinneren aan een persoon of aan een belangrijke gebeurtenis. Ook vanwege de Tweede Wereldoorlog zijn veel monumenten gemaakt. Bijvoorbeeld het Nationaal Monument op de Dam in Amsterdam waar op 4 mei ieder jaar de oorlogsdoden herdacht worden. Op de steen staat: Richte unsere fusse auf den weg des friedens. Het betekent dat de weg van de vrede bewandeld moet worden.

Vraag 2: Er stierven 9 arbeiders per dag in het kamp.

Vraag 3: De hulp gebeurde stiekem, het was verboden om arbeiders te helpen. De mensen konden, als ze betrapt werden, een boete krijgen.

Vraag 4: Open vraag, wat vinden de leerlingen van de hulp en zouden de leerlingen helpen?

Vraag 5: Tijdens de ontsnapping zullen de arbeiders zich opgelucht hebben gevoeld, blij. Maar ze zullen ook angstig zijn geweest, bang om toch betrapt te worden. En ze zullen heel moe zijn geweest tijdens de lange tocht door de kou.

Vraag 6: Onderduiken betekende tijdens de Tweede Wereldoorlog dat men zich, vaak voor langere tijd, verborg om niet door de politie of Duitsers te worden opgepakt.

Locatie 3

Vraag 1: Tussen 23 en 25 maart 1945. Gevechten met de geallieerden in de omgeving van Rees.

Vraag 2: 66 soldaten.

Vraag 3: Bieber Anton, geboren op 26-9-1927. Hij was 17 jaar toen hij stierf, hij was nog maar een kind. Wat vinden de leerlingen daar van?

Vraag 4: 53 uur duurde de strijd. Dat moet heel beangstigend zijn geweest voor de inwoners.

Locatie 4

Vraag 1: De arbeiders liepen daar heen.

Vraag 2: Uitbeelden.

Vraag 3: Nee, de grachten zijn niet nuttig geweest. De geallieerden kwamen niet vanuit Nederland, maar vanuit de richting van de Rijn, de andere kant dus. Het werk van de arbeiders is dus voor niets geweest.

Locatie 5

Vraag 1: Bernard Cornelis Krabbedam, Gerlof Brinck.

Vraag 2: Nederland wilde deze mensen niet herbegraven omdat ze foute keuzes hadden gemaakt, ze hadden voor de Duitsers gewerkt.

Locatie 6

Vraag 1: Op de gedenktekens worden Canadese en Britse soldaten genoemd. Maar ook de Duitse soldaten worden herdacht. Iedereen die gestorven is tijdens de oorlog wordt hier herdacht.

Vraag 2: Open vraag. Wat betekent vrijheid voor de leerlingen?

Locatie 7

Vraag 1: Wat moet er volgens de leerlingen met de muur gebeuren?

Dit is een uitgave van:
Stichting Gelders Erfgoed
www.gelderserfgoed.nl

In samenwerking met:
Stichting Liberation Route Europe
www.liberationroute.nl

Stichting de Moezeköttel
Oudheidkundige Vereniging Gemeente Genderingen

Vormgeving:
Valt het Op? Grafische vormgeving

©2015 Gelders Erfgoed / Stichting Liberation Route Europe